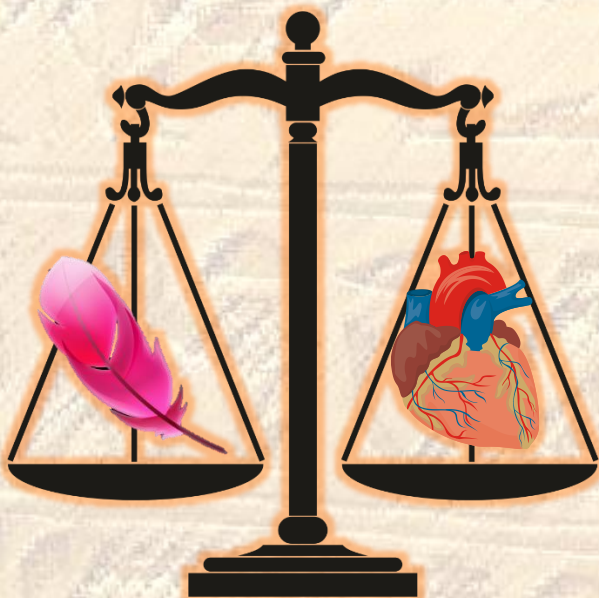

Els Egipcis:

Els secrets de la vida eterna

TREBALL DE RECERCA

Índex de Continguts

Contingut

Pàgina

1. <u>Introducció</u>	2
1.1 Justificació del Treball	2
1.2 Hipòtesi del treball	2
1.3 Presentació	3
2. <u>Objectius</u>	4
3. <u>Introducció en el context</u>	5
3.1 Història	5
3.2 Geografia i importància del Nil	5
3.3 Factors determinants per a la comprensió del passat	6
3.4 Origen de la civilització egípcia	7
3.5 Organització social i política	8
3.6 Diferents períodes d'Egipte	9
4. <u>Cos del treball</u>	10
4.1 Mite de la creació	10
4.2 Deïtats funeràries	10
4.3 Vida després de la mort	18
4.4 Momificació	21
4.4.1 Mite d'Isis i Osiris	21
4.4.2 Procés de momificació	22
4.4.3 Persones que intervenen en el procés	24
4.5 Enterrament	25
4.6 Textos Sagrats	27
4.6.1 Llibre dels morts	27
4.6.1.1 La Confessió Negativa	31
4.6.1.2 El Judici d'Osiris	32
4.6.1.3 El Més Enllà	34
4.6.2 Textos de les Piràmides	35
4.6.3 Textos dels Sarcòfags	36
4.6.4 Llibre d'Amduat	37
4.6.5 Llibre de les cavernes	38
4.6.6 Llibre de les portes	39
4.7 Akenaton l'heretge	39
4.8 Sacerdots	41
4.8.1 Labor dels sacerdots	41
4.9 Temples	41
4.10 Tombes	43
4.10.1 Les Mastabes	44
4.10.2 Les Piràmides	46
4.10.3 Els Hipogeus	48
4.11 Exposició de Girona	50
4.11.1 Entrevista	51
5. <u>Conclusions</u>	55
6. <u>Agraïments</u>	57
7. <u>Bibliografia</u>	57

I. Introducció

I.1 Justificació del Treball

Des de ben petit m'he sentit atret per la mitologia i les creences de les antigues civilitzacions (grega, maia, egípcia...) i els misteris que amaguen juntament amb la manera que tenien de veure la vida, i he considerat oportú que la cultura egípcia i la seva visió de la mort seria idònia per a un treball de recerca tot i que curso el batxillerat tecnològic, però no volia accentuar la separació entre "ciències" i "lletres", i menys quan m'agrada el que hi ha a totes dues bandes.

Si he escollit aquest treball ha estat perquè considero que la manera que tenien els antics egipcis d'entendre la vida i la mort és fascinant i tenia l'anhel de saber-ne més també aprofitant l'exposició que s'ha fet aquest estiu al CaixaForum de Girona. I si m'he centrat només en aquest tema tan espiritual, no ha estat per deixar de banda altres temes tan importants seus com l'astronomia, la matemàtica o l'arquitectura, sinó perquè trobo que la manera que tenien de veure la mort ja és prou extensa i interessant per a un treball de recerca.

I.2 Hipòtesi del Treball

La pregunta que em plantejo és com s'ha pogut arrelar en els habitants de l'antic egipci la idea de l'existència de vida després de la mort, i el perquè de la tan exhaustiva i plena dedicació i preocupació envers aquest concepte al llarg de tota la seva vida.

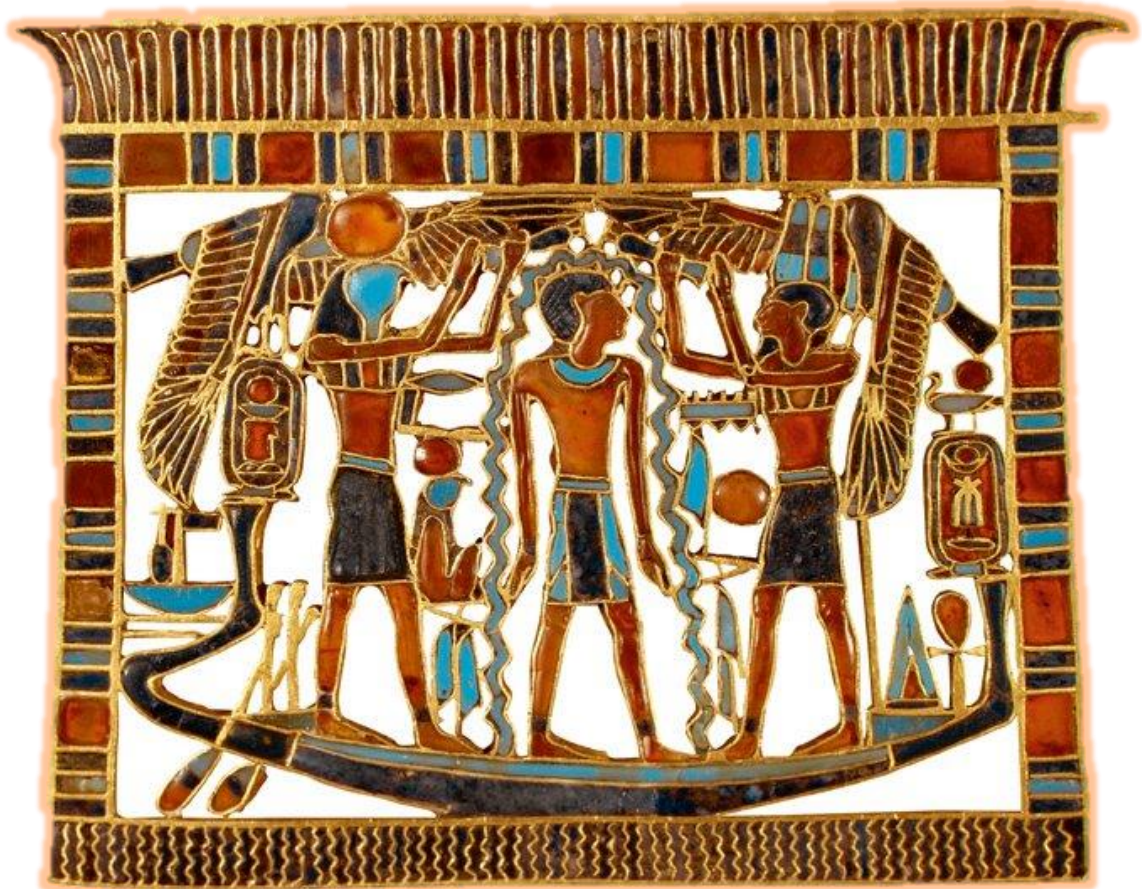
Comprendre què els va poder arribar a motivar tant per a fer tots aquests grans monuments dedicats a la mort que ha fet que molts historiadors hagin teoritzat que no són obra humana o d'aquest planeta. Què els va impulsar a fer tals construccions tan espectaculars que han perdurat durant tants anys.

També em pregunto quines són les experiències religioses que van dur als antics egipcis a tenir aquesta experiència i mentalitat religiosa sobre la mort i el més enllà en un temps en que tenien de tot.

1.3 Presentació

- El treball consisteix en fer una recerca bibliogràfica sobre tot el que envolta la cultura de l'Antic Egipte i, sobretot, aprofundir en el tema de la mort.
- Partint de l'interès que tinc sobre els déus i civilitzacions antigues em centraré en els déus egipcis i la concepció que tenien de la mort i la vida basant-me també els coneixements previs adquirits a la matèria socials, història i cultura de les religions i en diverses pàgines web que han captat la meua atenció.
- Utilitzaré el sistema d'estudi de qualsevol religió (dogma, litúrgia...) parlant primer de l'origen, les seves creences principals, els diferents déus que la conformen, els diversos llibres sagrats que poden tenir i de què tracten, la manera d'entendre la mort...
- Completaré tota la meua exposició amb el treball de camp que va ser la visita a l'exposició del CaixaForum de Girona i una entrevista a un responsable on a més del gran nombre de mòquies, antics atuells i venerades relíquies procedents d'Egipte, els vídeos i panells informatius que la conformen van ser decisius a l'hora d'aportar informació per a aquest treball.

Joia pectoral on s'hi aprecia la barca de Ra

2. Objectius

-Al fer aquest treball em vaig plantejar una sèrie d'objectius els quals són:

- 🐞 Ubicar tant geogràficament com cronològicament l'espai i l'època que va abraçar la civilització egípcia i descobrir-ne l'origen tant de la civilització com de la religió.
- 🐞 Entendre com era la vida en aquells temps i el lligam i el sentit que es donava a la mort juntament amb el que això els comportava.
- 🐞 Conèixer i desenvolupar els diferents déus que es troben relacionats amb el culte funerari i la seva funció referent al mort i a l'altra vida.
- 🐞 Analitzar diferents ritus funeraris així com els materials i les eines que s'empraven.
- 🐞 Enumerar i exposar els diferents textos sagrats i el seu contingut.
- 🐞 Diferenciar i explicar l'evolució de les tombes que s'edificaven a l'Antic Egipte i el perquè de tal evolució.
- 🐞 Esbrinar les causes i les conseqüències dels canvis ideològics, religiosos, culturals i teològics provinents d'Amenofis IV.
- 🐞 Per últim, com a treball de camp, visitar l'exposició de mòmies egípcies del CaixaForum de Girona i entrevistar un dels seus responsables.

3. Introducció

- Per entendre millor el contingut d'aquest treball ens hem d'ubicar cronològica i geogràficament a l'Antic Egipte.

3.1 Història

- *Hutkaptah*, més conegut avui en dia com Egipte, va veure sorgir del seu interior a mitjans del quart mil·lenni una gran civilització que influenciaria a les grans cultures d'arreu del món, i es que durant els quasi quaranta segles de la seva història, Egipte va donar llum a una cultura quals manifestacions perduren encara actualment.

Globus terraquí amb Egipte indicat en verd

- Els seus inicis es remunten al Paleolític, quan comencen a haver-hi els primers indicis de vida humana a la vall del Nil, però no serà fins el Paleolític Superior quan Egipte es pot identificar com un entorn cultural propi.

3.2 Geografia i importància del Nil

- Si parlem en termes geogràfics, Actualment Egipte es troba situat al nord d'Àfrica i és delimitat a l'oest per Líbia, al sud per Sudan i a l'est pel Mar Roig. Però l'Egipte antic on es va desenvolupar tan magna civilització es localitza principalment a la llarga franja de terres que s'estenen al llarg del curs inferior del riu Nil.
- Aquestes terres van ser convertides en un verdader verger i contrasten notablement amb el vast terreny que les envolta: el desert Líbic a l'oest i el desert Àrab a l'est.
- Un element natural culminant sense el qual la cultura egípcia no hauria estat el que va ser i que alhora constituïa la principal font de riquesa d'Egipte és el riu Nil. Aquest riu és el més llarg del món, neix al llac Victòria i des d'allí recorre 6650 quilòmetres fins la seva desembocadura al mar Mediterrani. Aquest riu es va convertir en l'ànima d'Egipte gràcies a l'aigua i a les variacions del seu cabal.
- Heròdot, en un dels seus llibres va descriure així Egipte on es remarca la importància del riu Nil:

“Per a un home amb capacitat crítica se li fa evident que la zona d'Egipte és una terra guanyada al mar i un do del riu Nil, el Nil va ple durant cent dies a partir del solstici d'estiu i després torna al seu cabal normal i la corrent és menor, de manera que durant tot l'hivern continua baix fins un nou solstici d'estiu [...] Des de la costa fins Heliòpolis, Egipte és ample, totalment pla i ric en aigua i llim. [...] Gràcies al riu Nil els camperols recullen el fruit de la terra”¹

Vista de satèl·lit del riu Nil (NASA)

¹ Heròdot, Fragment (7,1) Llibre II: Euterpe, El logos egipci, Grècia antiga, 440 aC.

3.3 Factors determinants per la comprensió del passat

E. A. T. Wallis Budge

• Actualment podem saber molt sobre l'Antic Egipte i els seus costums ja que es tenien mètodes per a escriure i fer perdurar les seves creences a través dels anys. És per això que no ha resultat especialment difícil trobar informació tant al web com en enciclopèdies per a aquest treball, però res d'això seria sabut de no ser pels viatges d'Heròdot i pel gran nombre d'egiptòlegs i arqueòlegs que durant el segle XIX van organitzar in comptables expedicions la majoria procedents de Gran Bretanya degudes a les recents troballes arqueològiques i l'ànima les britànics per la recollida de relíquies que tot i que han estat molt polèmiques és innegable que van ajudar a preservar molts dels coneixements que no tindríem, tot i que molt sovint es va recórrer a l'estraperlo i que alhora va originar un augment notable en el nombre de saquejadors de tombes i d'articles arqueològics que es venien al mercat negre.

• El controvertit Ernest Alfred Thompson Wallis Budge (27 de juny de 1857 - 23 de novembre de 1934). Va ser un egiptòleg i filòleg que va treballar pel Museu Britànic. Se'l coneix sobretot per haver transcrit i traduït El Llibre dels Morts del d'Ani i pel seu gran nombre de publicacions que van afavorir a comprendre i conservar molts dels coneixements de l'Antic Egipte.

• També cal esmentar que no coneixeríem el significat dels jeroglífics si no hagués estat per la troballa de la Pedra de la Rosetta, una roca de granit fosc on hi ha gravat, en tres escriptures diferents (jeroglífica, demòtica egípcia, i grega) un mateix decret de Ptolomeu V del 196 aC. Com que el grec era ben conegut, la pedra va ser la clau per al desxiframent dels jeroglífics egipcis. Va ser traduïda el 1822 per Jean-François Champollion i la pedra avui en dia es conserva al Museu Britànic de Londres. El descobriment va ser culminat, ja que simplement comparant els símbols egipcis amb els de les altres escriptures que eren conegudes es va avançar molt i es va tenir absolut coneixement sobre els tants papirs que es trobaven però que fins al moment eren inintel·ligibles.

Pedra de la Rosetta

3.4 Origen de la civilització egípcia

Diverses escenes agrícoles Tomba de Najt

- Les evidències arqueològiques indiquen que la civilització egípcia es va començar a formar al voltant del VI mil·lenni aC., durant el Neolític, quan es van establir els primers pobladors.

- El riu Nil, entorn al qual s'hi va assentar la població, va ser la línia de referència per a la cultura egípcia des de que els nòmades caçadors i recol·lectors van començar a habitar a les seves ribes durant el Plistocè². El rastre d'aquests primers pobladors van quedar en els objectes i signes gravats en les roques al llarg de la Vall del Nil i en els oasis.

- La evidència geològica i els estudis climatològics suggereixen que els canvis del clima al voltant del 8000 aC. començaren a assecar les terres de caça i pastura d'Egipte formant el desert del

Sàhara. Les tribus de la regió van establir-se prop del riu on van sorgir petits poblats que desenvoluparen una economia agrícola tal i com mostren les evidències de cultiu de cereals i pastura.

- Pel 6000 aC., ja havia aparegut a la vall del Nil l'arquitectura organitzada i la construcció de grans poblats i entre el 5500 i el 3100 aC., temps abans de la primera dinastia Egipte, ja estava dividit en dos regnes, coneguts com a Alt Egipte *Ta Shemau* i Baix Egipte *Ta Mehu* la frontera entre els quals es situava en la actual zona del Caire, al sud del Delta del Nil.

- La història d'Egipte com a estat unificat comença al voltant del 3050 aC. Narmer, qui va unificar l'Alt i el Baix Egipte, en va ser el primer faraó i el creador de la primera dinastia egípcia. La cultura i els costums van ser estables i no van variar en els següents 3000 anys incloent religió, expressió artística, arquitectura i estructura social.

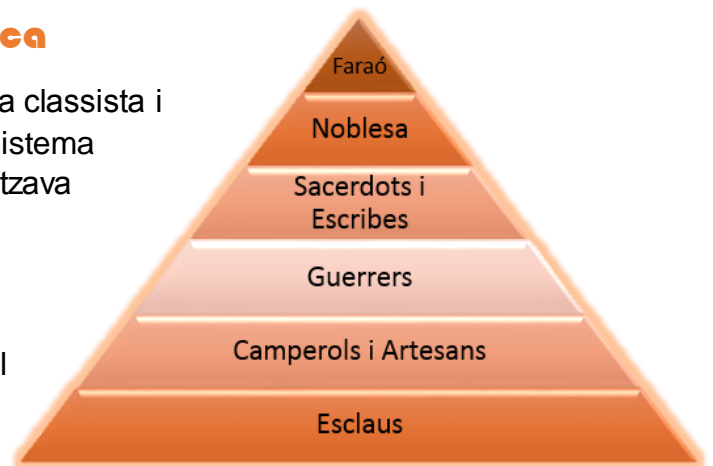
Representació de Narmer en la seva tradicional postura d'atacar els enemics d'Egipte a la Paleta de Narmer

² És un període geològic antecessor de l'Holocè i precedent del Pliocè que es caracteritza pels cicles glacials en que es van formar les glaceres continentals i per l'extinció de grans mamífers com els mamuts o els gats de dents de sabre.

3.5 Organització social i política

-L'Organització social de l'Antic Egipte era classista i estratificada, en la societat va existir un sistema d'estaments socials, és a dir, es caracteritzava per una desigualtat en el poder dels seus membres.

Jerarquia social de l'Antic Egipte

1. **Faraó:** Com a autoritat suprema, fill del Sol i amb amplis poders, disposant de la vida i dels béns dels seus súbdits, es caracteritzava per ser monàrquic, absolutista i teocràtic.
2. **Noblesa:** La noblesa era una part integrant de la societat que tenia molts privilegis religiosos i polítics pel fet de ser parents del faraó o governadors de províncies *nomos*.
3. **Sacerdots:** Encarregats dels cultes, estaven a càrrec dels temples. Constituïen una classe privilegiada que en diferents ocasions disputaven el poder del faraó, sent de vegades aliada i en ocasions enemiga quan el seu poder perillava.

Escribes: Eren persones molt cultes que actuaven com a secretaris del faraó; administraven el país, vigilaven les construccions, recaptaven els impostos... També s'encarregaven d'inscriure, classificar, comptabilitzar i copiar. Coneixien bé els documents legals i comercials de l'època i no era possible accedir a aquesta classe social si no hi havies ja nascut, com en la resta.

4. **Guerrers:** S'encarregaven de la defensa del país i de la conquesta de nous territoris i s'instruïen en l'art de la guerra.
5. **Poble:** Format per comerciants, artesans, agricultors... En general duïen una vida miserable i mancada de recursos. Els faraons i els sacerdots projectaven l'economia del poble determinant del zones que s'havien de sembrar, els canals i camins, el reg, la collita, etc. Tot el poble havia de sembrar i tota la collita era entregada al faraó, qui l'administrava. La terra era propietat del faraó, i feia pagar tributs al poble pel seu ús.

6. **Esclaus:** És la classe constituïda pels presoners de guerra. Eren tractats bàrbarament i condemnats a treballs forçats a les grans obres públiques. No existia una regulació jurídica sobre ells i també servien a persones particulars que els destinaven al servei domèstic.

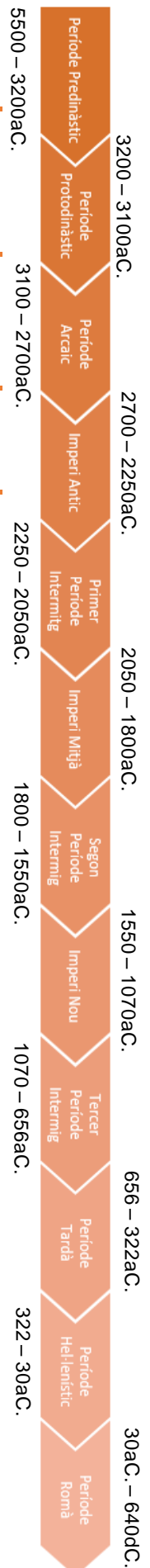
Els esclaus provenien de les conquestes

Curiositat: Contrari al que molta gent creu, els esclaus no van construir les Piràmides de Gizeh, van ser els camperols i els ciutadans, que durant les èpoques en que no es collia o es sembrava servien al faraó col·laborant a la construcció de les Piràmides

3.6 Diferents períodes d'Egipte

- Els primers pobladors arribaren a les riberes del Nil, es van desenvolupar les primeres obres de canalització d'aigua i sorgeix l'escriptura jeroglífica. Es van crear dos regnes; el del jonc i el de l'abella, els quals van estar separats pel Nil.
- Durant aquest període governants de l'Alt Egipte estan al càrrec i comencen a sorgir les grans ciutats com Tinis, Nubet o Neheb. Són típics d'aquesta època els gots tallats en pedra i les paletes cerimonials.
- Egipte es trobava dividit en petits regnes, els principals eren Hieracómpolis a l'Alt Egipte i Buto al Baix Egipte, la unificació dels dos regnes l'estableix Narmer.
- Comença la costum d'erigir grans piràmides i monuments funeraris de pedra. Els vestigis més importants que ens queden d'aquest període són les conegudes Piràmides de Guiza.
- Fou un temps de gran descentralització i Mentuhotep II prova de reunir tot el país sota el seu domini, hi hagué un gran creixement literari i la classe mitjana predominava a les grans ciutats.
- És un període de gran expansió i prosperitat econòmica, Mentuhotep II ha aconseguit reunificar el país, es potencia l'exportació a l'exterior però es guanyen com a enemic els hiskes, un poble asiàtic que degut a les seves millors armes van conquerir gran part d'Egipte.
- Governen els hiskes i traslladen la capital a Avaris. Finalment els dirigents egipcis de Tebes van declarar la independència, proclamaren l'Alliberació d'Egipte i s'inicià una Guerra d'Alliberació contra els hiskes.
- En aquest període de gran expansió (fins arribar al riu Èufrates), els faraons iniciaren una campanya a gran escala per promoure el Déu Amon i es produeix la gran reforma monoteïsta per part d'Amenofis IV.
- Comença la instauració de dues dinasties amb origen libi que es van repartir Egipte. El període acaba amb la dominació de reis de Núbia.
- Pren el poder una dinastia Saïta i hi va haver períodes de dominació persa. Egipte es converteix finalment en una sàtrapa.
- S'inicia la conquesta d'Egipte per part d'Alexandre el Gran de Macedònia. Mor Cleòpatra i Egipte es converteix en una província de l'imperi romà.
- August Cèsar entra a Alexandria acabant definitivament amb la independència política d'Egipte. Va passar als seus successors, l'imperi bizantí i va romandre així fins a la conquesta del poble àrab al 640dC.

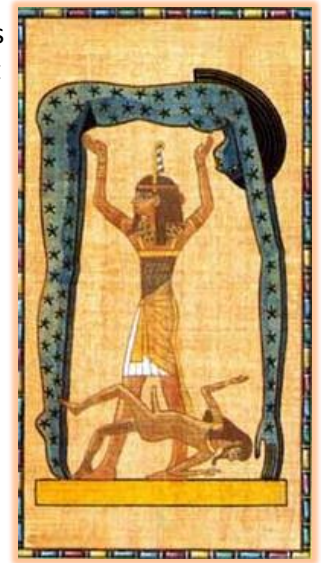

4 Cos del treball

Escena en que Shu es posa entre Geb i Nut

4.1 Mite de la creació

Segons el mite heliopolità, on es prova d'explicar l'origen i la formació d'Egipte, en el principi dels temps només existien immenses masses d'aigua tèrbola cobertes per absolutes tenebres i una foscor que no era la nit, ja que encara no existia, era l'oceà infinit conegut pels egipcis com l'oceà primordial *Nun*, que contenia tots els elements del cosmos. Però tot i això no existien ni el Cel ni la Terra, tant els homes com els déus no havien nascut. No hi havia ni vida ni mort, l'esperit del món es trobava dispers en el caos, fins que va començar a tenir consciència i es va anomenar a si mateix Amon Re o Ra.

Amon Re estava sol, així que a partir del seu alè va crear a Shu (el vent) i de la seva saliva a Tefnut (la humitat) i els va ordenar que visquessin a l'altre extrem del *Nun*. Després, Amon va fer emergir un espai sec on poder descansar, aquest espai se l'anomenaria Terra, i la terra que va sorgir la va anomenar Egipte. I com que va sortir de les aigües, viuria gràcies a aquestes, així que va fer que les aigües fossin a la terra, així nasqué el riu Nil. Re va crear la vegetació i els éssers vius per a omplir el buit de la Terra. Entretant, Shu i Tefnut van tenir dos fills als que anomenarien Geb (La Terra) i Nut (El Cel). Geb i Nut es casaren, així el cel reposava sobre la terra, però Shu, gelós, els va maleir i els va separar sostenint Nut sobre el seu cap i les seves espatlles i aguantant la Geb amb els seus peus, i d'aquesta manera el vent passa entre la terra i el cel. Tot i així, Shu no va poder impedir que Nut tingués filles amb Geb, que serien les estrelles que donarien lloc a la cúpula celeste.

Ra va enviar un dels seus ulls a buscar a Shu i a Tefnut perquè veure el que passava, però quan l'ull va tornar sense obtenir el que buscava un altre ull havia ocupat el seu lloc. El primer ull va començar a plorar fins que Amon Re el va col·locar a la seva front, creant així al Sol. De les llàgrimes d'aquell ull que van caure a la terra van néixer els primer homes i dones que poblaren Egipte. Cada matí, Amon Re recorria el cel en una barca que flotava sobre el *Nun*, Aquesta barca també transportaria el Sol, il·luminant així la terra per un període de dotze hores. Cada nit Nut es menjava el Sol, però al matí següent es regenerava i Ra continuava

Ra portant el Sol en la seva barca solar

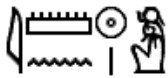
el seu viatge per *La Duat*, l'infern egipci on havia de creuar dotze portes, una per cada hora de la nit. Aquestes estaven vigilades per una serp enemiga de Re; Apofis, que tenia com a objectiu acabar amb el *Sol la Maat* (ordre còsmic), però si Amon aconseguia l'esquivar-la i travessava *La Duat*, tornava a néixer el Sol i Re el tornava a transportar-lo pel cel durant dotze hores més, donant origen a un nou dia.

4.2 Deïtats funeràries

Com a religió politeïsta, hi ha moltes divinitats en cada una de les accions i fets que tenien lloc en la vida dels antics egipcis. A continuació detallaré els principals déus que més relacionats estan amb la creació, el culte funerari o la vida del més enllà. Val la pena destacar que la majoria tenen forma zoomorfa.

♀ Amon

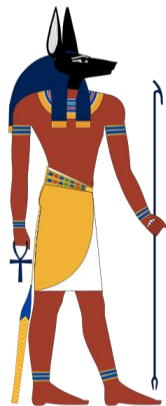

El seu nom significa <<l'ocult>>. Amon era un déu creador i senyor de Tebes. Se'l reconeix per dur una corona amb dues plomes altes verticals i de vegades, se'l representa de color blau que es tracta del color del lapislàtzuli, una pedra consagrada pels egipcis de l'antiguitat, el color blau també el representava com a senyor de l'aire que dona la vida.

Sota el nom d'Amon Ra, se l'ha identificat amb el déu solar Ra. Adoptant la forma d'una oca es diu que va pondre un ou d'on va sortir la vida. Finalment, sota la forma d'una serp, va fertilitzar l'ou còsmic en les aigües primordials i així es va originar la vida tal i com es coneix.

Amés de ser reconegut en forma d'oca o serp, també se l'associa amb l'ovella i el marrà.

♀ Anubis

Anubis és representat en forma de caní, té el cap de xacal i el cos d'home i sovint duu la pell negra. Separa allò pur de l'impur, vetlla pels ritus de momificació i guia el difunt pels camins de l'altre món i sempre duu un ankh³. La seva representació de xacal ve del fet que aquests animals rondaven les afores de les ciutats de l'antic Egipte, on s'emplaçaven els cementiris, cosa que va fer creure que existia una connexió entre el món de la mort i aquests animals.

En la mitologia egípcia Anubis era fill d'Osiris i Neftis, i es considerava el déu de la mort. La seva tasca principal consistia entre altres, a pesar les ànimes juntament amb Horus i conduir-les al regne d'Osiris.

El seu cap s'acostuma a representar de color negre perquè aquest era el color de la vida a l'Egipte Antic (associat amb el llim de la crescuda del Nil que fertilitzava la terra). S'associava a Anubis la capacitat de fer ressuscitar els morts.

Màscara d'Anubis (Louvre)

³ L'Ankh o la creu de la vida és un símbol en forma de creu i amb la part superior en forma d'el·lipse, d'objecte en sí significava la vida eterna, però també s'associava amb el poder i l'estabilitat. A les tombes apareix com la petjada d'un déu, per això els egipcis el duïen com un amulet. Es creu que la seva forma és el Sol ponent-se a l'horitzó del riu Nil.

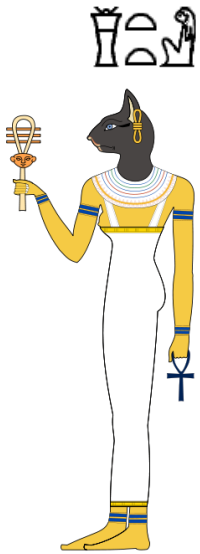

• Aquest déu era el màxim representant del procés de momificació, fins al punt que mentre es duia a terme aquest procés, tothom que intervenia amb el cos del difunt mentre es momificava havia de dur una màscara amb el rostre d'aquest déu. La seva filla Quebehut era l'encarregada de purificar el difunt un cop Anubis l'havia embalsamat.

Escena del llibre dels morts en que Anubis embalsama un faraó

♀ Bastet

• Representada com una gata o com una noia amb cap de gata que duu un sistre a la mà. El seu nom significa <<la del bas>>, recipients de pedra que es feien servir per contenir els diferents olis funeraris, la qual cosa la relaciona amb la protecció del difunt en el més enllà.

• És també la guardiana de la llar i simbolitza la fecunditat amorosa, els poders benèfics del sol i protegeix a les dones embarassades. Bastet va ser considerada la filla d'Isis i Osiris.

• Se la representa com una gata, animal sagrat i lligat al foc. Amb el temps va ser assignada com a deessa dels perfums, ja que el seu nom era un homòfon de "gerra fragant", i tot i que en principi era una deessa violenta i agressiva, amb el pas del temps anar perdent la seva ferocitat inicial. Els seus seguidors usualment portaven robes verdes, el color dels ulls dels gats.

Els egipcis consideraven els gats manifestacions de Bastet (Louvre)

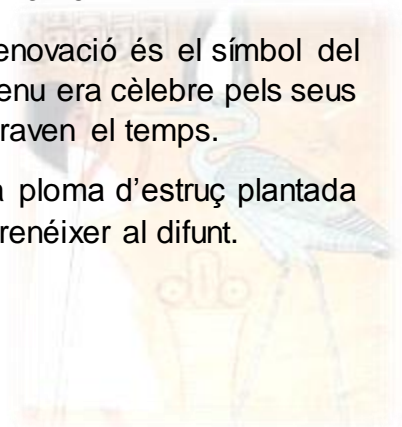
♀ Benu

• És el nom d'una au mitològica semblant a un agró, es relaciona amb el verb egipci ueben (il·luminar) i significa <<el qui torna>>. Benu fou considerat el símbol del matí, de les crescudes del Nil, de la regeneració, i guia dels déus a l'inframón.

• Com que representava la creació la renovació és el símbol del calendari Egipci. De fet, el temple de Benu era cèlebre pels seus clepsidres i altres dispositius que mesuraven el temps.

• Porta al cap una Corona Atef amb una ploma d'estruç plantada per banda i es pensava que ajudava a renéixer al difunt.

♀ Bes

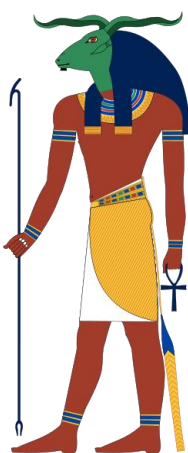
En la mitologia egípcia Bes o Bisu era un déu nan horriblement lleig que protegia contra els esperits i la mala sort. Protegia els faraons, era déu de la mainada, de les dones enfeinades, de la música i de la dansa. En definitiva, de les coses bones de la vida ja que les seves virtuts consistien a allunyar el mal. Amb ajuda d'un tambor, allunyava els animals que portaven verí.

Màscara de Bes
(Museu Britànic)

Quan a la seva representació, mostrava el seu fal·lus i treia una llarga llengua, tenia cames arquejades i sovint algunes parts felines. Se'n conserven màscares amb la seva efígie que es portaven als festivals.

♀ Chnum

És el terrissaire diví amb cap de xai que modela tots els éssers vius en el seu torn. Chnum significa <<el modelador>> i es deia que ell havia donat forma a l'ou del món en el seu torn. El seu nom també volia dir <<senyor de l'aigua fresca>>, amb la qual cosa es feia referència al fenomen de les crescudes del Nil. Es tracta d'un déu que dona forma a la vida i genera l'existència material.

Es considera el creador dels homes, els quals modela a partir de l'argila del riu Nil i també el guardià de les fonts del riu, és per això, que sovint se'l representa segut modelant amb les seves mans una persona i d'altres col·locades en fila davant seu pendent de ser animades.

♀ Athor

Athor en forma de vaca (Papir d'Ani)

Nom de la qual significa <<el temple d'Horus>>, apareix sovint representada en forma de vaca o de dona amb orelles de vaca i el cap coronat amb unes banyes entre les quals hi brilla el Sol. És sobirana del cel, l'amor i de l'alegria.

És deessa de la diversió, la beguda i les arts sonores. La seva tasca envers els difunts era que els oferia alliberacions i els protegia.

Va ser la mare del déu Horus, junts van venjar la mort del seu marit, el déu Osiris. També se la considera l'encarnació de la lluna.

♀ Kheper

• Déu amb cap d'escarabat, senyor de les transformacions i de les mutacions. El Sol quan surt es veu gran i rodó, com la pilota d'un escarabat. A causa d'aquesta associació, Kheper era considerat un del déus de la creació. Kheper és qui empeny el Sol pel cel (comparat amb Ra), com un escarabat piloter empeny la seva bola. Aquesta divinitat simbolitza la reencarnació i la resurrecció.

• Kheper es tradueix literalment com a escarabat, concretament el piloter, que fa pilotes amb els fems per pondre-hi els ous. Kheper feia rodar la seva pilota solar a través del cel tots els dies, per endur-se'l de manera segura totes les nits a l'inframón, pràcticament és una altra manera d'explicar el cicle dia-nit, com passa amb Amon-Re en el mite de la creació.

♀ Maat

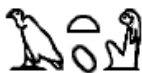

• Filla de la llum divina Re, És l'harmonia del cosmos, el principi de tot el que es just. Seguir <<el camí de Maat>> significa buscar la saviesa. <<Fer Maat>> és actuar amb rectitud. Es representa com una dona que porta plomes al cap i sovint va alada.

• Era la deessa de la veritat, la justícia i l'ordre tant còsmic com social. A l'inframón, Maat tenia la Ploma de la Veritat, una ploma d'estruç que contrarestava amb el pes del cor del difunt en el Judici d'Osiris. Es tractava d'una deessa fonamental en la tasca de govern dels faraons com a suprema guardiana de l'ordre universal.

• Protectora dels jutges, Maat, era la qualitat moral per excel·lència, una virtut, un principi rector que havia de ser la base de la conducta dels egipcis, en especial del faraó com a exemple per al seu poble.

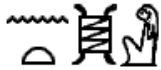
♀ Mut

• Dona amb la corona de l'Alt i del Baix Egipte i pentinat de voltor. El seu nom significa alhora <<mare>> i <<mort>>. Representa l'origen de tot allò creat. És també la deessa del cel, l'esposa del déu Amon. Al Llibre dels Morts hi ha varis encanteris on se la invoca per evitar la descomposició del difunt i afavorir la seva preservació.

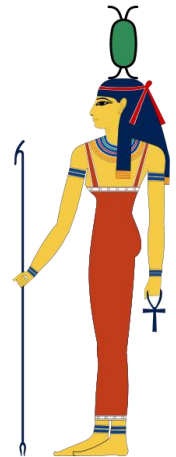

♀ Neit

• Neit o Tehenut, amés de ser la deessa de la guerra i la caça, en el seu aspecte funerari és una deessa protectora dels morts que va inventar el teixit i que proporciona tant les benes com el sudari⁴ per als difunts. També s'encarregava de restablir les ànimes, oferint-los pa i aigua després del seu llarg viatge des del món dels vius.

• Sovint se la representava amb un conjunt d'arc i fletxes i ocasionalment amb un arpó.

♀ Osiris

• Representat en forma d'ésser momificat i coronat que sosté el cetro i el flagell, Osiris és el jutge de les accions humanes i el sobirà dels <<justos de veu>>. És l'únic coneixedor de el secret de la resurrecció.

• Era el déu de la mort i del Més Enllà, encara que també era un déu agrari, però sobretot, se l'anomenava Déu de la resurrecció. El relacionaven amb el blat, ja que quan mor la llavor, reneix més tard en forma d'espiga. Osiris representa tot el que reneix, sobretot el Nil, que és un símbol de regeneració i fertilitat, i per tant, també és símbol de la natura.

• Els egipcis el representaven com un humà momificat amb una corona blanca i dues plomes, i es creu que el seu famós mite va ser l'origen de la posterior momificació. És l'encarregat del judici que porta el seu nom i del món dels morts.

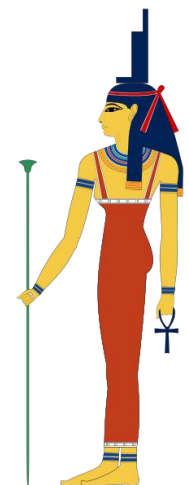
Estatueta d'Osiris en el seu tro (Museu del Caire)

♀ Isis

• Isis, sol estar representada amb un tro sobre el cap perquè era considerada de la reialesa i amb el seu fill a la falda. Va ajudar al seu marit assassinat per Seth a tornar a la vida i fer-se càrrec de la terra dels morts.

• És la deessa de la maternitat, la fertilitat i patrona dels mariners, divinitat de la vida, la mort i el renaixement.

⁴ Conjunt de capes de mantes que envoltaven la mòmia per evitar-ne el deteriorament.

- Isis era filla de Nut, deessa del cel, i Geb, déu de terra. Es va casar amb Osiris, el seu germà i pare del seu fill Horus.

- Isis és simbolitzada sovint amb el cap d'una vaca, o amb cap humà i banyes similar a Athor. En l'art, se la representava amb el seu fill Horus a la falda. Isis ajudà al seu marit, assassinat per Seth, a tornar a la vida i fer-se càrrec del domini de la terra dels morts.

Estatueta d'Isis en la seva posició representativa (Louvre)

♀ Neftis

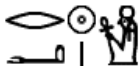
- És la germana d'Isis i el seu nom significa <<la mestressa del temple>> Va ajudar Isis durant els ritus de resurrecció d'Osiris. Simbolitza la foscor, la part invisible, la nit, la mort... però també el part.

- Se la representa com una dona amb el jeroglífic del seu nom com a corona i alguns cops com un estel o un falcó. De vegades duu unes banyes amb el disc solar. En l'art egipci se la representava amb els cabells semblants a les benes utilitzades per a embolicar els cadàvers i també amb ales.

Neftis al papiir d'Amherst

♀ Re

- Re o Ra és la llum divina que s'encarna en el Sol. Se'l representa com un home amb cap de falcó que duu damunt del cap el disc solar envoltat d'una serp. És el déu del cel, del Sol i de l'origen de la vida, símbol de la llum solar, dador de vida i responsable del cicle de la mort i la resurrecció.

♀ Sekhmet

- Representada com a lleona o dona amb cap de lleona. És terrorífica i envia els seus emissaris contra la humanitat per provocar malalties i desastres. Tanmateix, és també la patrona dels metges, a qui inculca l'art de guarir. Encarna la potència que ha de ser dominada.

- Sekhmet és una deessa lleona, símbol de la força i el poder. Es considera també la deessa de la guerra i de la venjança. La seva ira era terrible, però si s'aconseguia apaivagar-la, atorgava als seus adoradors el domini sobre els seus enemics i el vigor i l'energia per vèncer la debilitat i la malaltia.

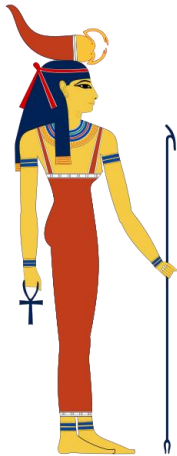
- Artísticament tenia cap de lleona i cos de dona, amb uns cabells llargs i generalment coronada amb el disc solar.

Curiositat: Es diu que quan l'emperador Amenhotep III (Amenofis III) en posar-se malalt, va encarregar 600 retrats i il·lustracions on aparegués la deessa Sekhmet creient que així es guanyaria la seva gràcia i es recuperaria més aviat

Estatueta de Sekhmet
(Museu d'Indianapolis)

♀ Serket

- Representada com una dona amb un escorpí sobre el cap o amb cos d'escorpí. Simbolitza la calor abrasadora del Sol. Se l'anomenava <<la que facilita la respiració a la gola>> perquè protegia de les picades verinoses d'escorpins i serps (les picades d'escorpins provocaven ofec).
- Se la relacionava també amb la primera respiració del nou-nat i la del difunt en renéixer. Era també una deessa benèfica que protegia el sarcòfag del faraó i en els textos funeraris apareix com la mare del difunt, a qui alleta.

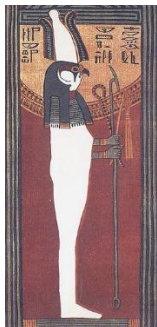
♀ Sobek

- Déu amb cap de cocodril que és alhora el raptor i el fecundant de les aigües de les quals sorgeix per fer brillar el Sol de la fondària. Duu sobre al cap unes banyes retorçades de les quals surten dues plomes, un disc solar i dos ureus⁵, és a dir, la Corona Atef.
- Sobek va personificar l'acció fecundant i beneficiosa de l'aigua, la possibilitat de donar vida als cultius, però representava alhora la seva potència destructora.

♀ Sokar

- Déu de la foscor, de *La Duat* i la decadència a la terra. La seva iconografia era la d'un home amb cap de falcó i amb aparença momiforme. El representa un falcó amb les ales esteses situat damunt d'un turó. A les mans pot dur un bastó i un fuet.
- S'encarregava d'alimentar els cors dels difunts i era el responsable que les transformacions es fessin de manera satisfactòria. Era el principal protector dels morts.

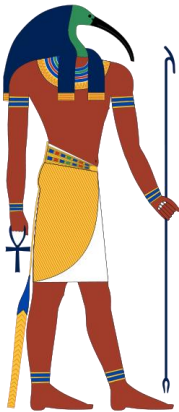

⁵ Els ureus són una representació de la deessa Uadyet. La seva imatge va constituir un emblema protector preferent de molts faraons els quals creien que eren els únics que el podien portar com a atribut distintiu de la reialesa. En podem trobar, per exemple, en la màscara funerària de Tutankamon.

♀ Thot

Baix relleu de Thot (Ramesseum, Luxor)

• Déu amb cap d'ibis amb un bec en forma de lluna creixent que sosté a les mans estris d'escriptura. És el senyor dels jeroglífics, el llenguatge, les arts escrites i l'ajudant de Re. Té la funció de vigilar el procés lunar i se li atribueix la invenció del calendari.

• Thot també és el déu de la saviesa, representa l'encarnació de la intel·ligència i de la paraula, coneix totes les fórmules màgiques i se'l considerava el patró dels escribes.

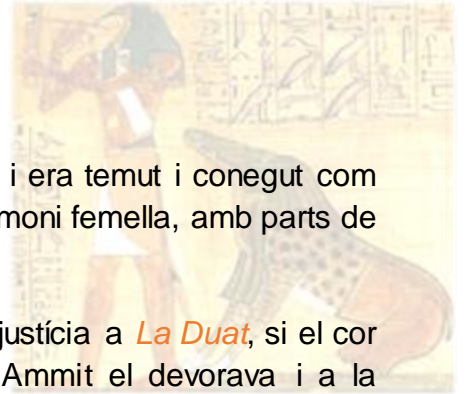
• Com a escriba dels déus, revisava, anotava i controlava el resultat del judici d'Osiris. I quan se'l representava sempre duia a les mans un paper i una ploma per escriure-hi.

♀ Ammit

• Ammit significa <<el devorador>> i era temut i conegut com el "devorador dels morts" era un dimoni femella, amb parts de lleó, hipopòtam i cocodril.

• Ammit vivia sota les balances de justícia a *La Duat*, si el cor del difunt es considerava impur, Ammit el devorava i a la persona que sofria el judici desapareixeria per sempre i no se li permetria entrar al paradís etern.

4.3 Vida després de la mort

Igual que el Sol, que cada dia desapareix per a renéixer el dia següent, l'home mor per a despertar en una nova vida. Però aquest renaixement no es troba exempt de perills...⁶

• Trenta-cinc segles abans de la nostra era i dos mil cinc-cents anys abans dels profetes de l'Antic Testament, els egipcis ja reflexionaven sobre el tema més profund i desconcertant de l'existència humana. Totes les societats s'han enfrontat al major misteri de la vida: la mort, però poques són les cultures que han tractat la mort de manera tan directa, amb tan respecte i amb tanta delicadesa i dedicació com la egípcia.

El Sol era un dels símbols de la resurrecció

⁶ Fragment del llibre dels morts d'Ani.

• Per a ells, la mort formava part d'un gran conjunt de cicles; el riu Nil creixia i s'assecava, els cultius es plantaven i es segaven... però si un es trobava ben preparat, la verdadera vida començava després de la mort.

• Des dels temps més remots els egipcis creien en la vida després de la mort, una existència que durarà tota la eternitat. Per a ells, la mort només era una transició per arribar al món o a la dimensió dels déus que es representava com un camp de joncs.

• A l'antic Egipte la mort hi era sempre present i no suposava el "final definitiu" com es sol creure avui en dia, sinó que ho entenien com un simple canvi d'estat. No creien que hi hagués res més important que assolir la vida eterna i feien tot el que tenien a les seves mans per a poder aconseguir-ho i estar preparats pel que s'hi podien trobar. La mort tenia un paper fonamental, era considerat més important que la vida, i tant es creia així, que els assumptes més transcendents dels faraons durant la seva vida era la construcció de la seva pròpia tomba on s'hi deixava centenars de peces funeràries, majestuosos mobles i refinats objectes de valor.

• Creien que continuarien vivint en el més enllà i que el seu esperit **Ka**, la seva força vital i la seva personalitat superarien la mort i passarien a l'altra vida. El concepte egipci de la mort era diferent del de les cultures cristianes posteriors, els egipcis no esperaven una vida millor ni un paradís celestial després de la mort, simplement creien que seria una continuïtat de la vida que ja coneixien i estimaven a la terra però en un lloc diferent i convivint amb els déus.

Quan el cos moria, el seu **Ba** sortia volant en forma d'ocell

• Els encanteris, els rituals i les construccions de grandioses tombes i els elaborats processos per a embalsamar els morts eren sol·licitats per tots els ciutadans acomodats que anhelaven arribar al regne d'Osiris. Les persones amb gran poder econòmic, no escatimaven en costos per a assegurar-se un passatge a la vida eterna.

• La vida s'entenia com un lloc on s'estava de passada, on l'ésser humà arribava per a obtenir el dret a submergir-se en un món on era posat a prova i on podia gaudir, aconseguir la felicitat i preparar-se abans que li arribés l'hora de la mort.

Processó que es feia quan una persona important moria

*De la mort ho podem aprendre tot, de la vida molt poc. Si el gra no mor, no neix la planta, la mort, per tant, dóna origen a la vida*⁷

• Els egipcis tenien la certesa de que cada ésser humà tenia estava conformat pel **Ka**, el **Ba** i l'**Akh**.

• El **Ka** és la “força vital”, que es concentrava en el cor **ib** del difunt i que per tant també tenia un vincle amb el cos material que també s’anomenava **Ka**. Es creia que el **Ka** es mantenia mitjançant els aliments (motiu pel qual s’oferia regularment menjar a les tombes) i que podia perdurar en el cos sempre que es conservés momificat.

Ba de la reina Nefertari
pintada a la seva tomba a la
Vall de les Reines

• El **Ba** és la “força anímica”, component de la part espiritual de l’home. Quan una persona moria, el seu **Ba** actuava com a mediador entre el món dels déus i el de La Terra. Era la manera que tenia el difunt per desplaçar-se i reunir-se amb el seu **Ka**, que residia a la tomba. El **Ba** abandonava el cos en el moment de la mort i ascendia al regne celestial, però cada nit havia de tornar al seu sepulcre per allotjar-se al cos del difunt i es creava un moviment de vaivé entre els dos mons. El **Ka** i el **Ba** eren components indissociables, es necessitaven l’un a l’altre i la destrucció del cos implicava l’eliminació del **Ba** (una altra raó per a conservar els cossos).

Falsa porta de la
tomba de Rejmira
(Louvre)

• Perquè el **Ba** podés entrar i sortir de la cambra mortuòria de la tomba tot i estar segellada, es van esculpir “falses portes” perquè el **Ba** fos capaç d’entrar i sortir de la cambra on hi havia el difunt. El **Ba** era sempre representat com un ocell amb el cap de la persona a qui corresponia.

• L’ **Akh** era representat com un ibis i significava la força espiritual de caràcter sobrenatural de cada persona, sovint s’associava amb la combinació entre cos i ànima.

• Per als antics egipcis, la zona oriental del Nil era l’adequada per a les activitats dels vius, d’on sortia Sol, mentre que la part occidental, per on es ponía, es destinava a assumptes de l’altra vida, era el lloc on hi havia les necròpolis i temples funeraris, és per això que la gran majoria de tombes es troba a la banda

esquerra del riu, i la barca on es posava el cadàver per creuar el riu va ser un símbol tan important.

Barca funerària tallada en
fusta (Museu de Torí)

⁷ Principi popular egipci.

4.4 Momificació

4.4.1 Mite d'Isis i Osiris

• Igual que en tantes altres ocasions, els antics egipcis explicaven l'origen de la momificació amb un mite conegut com El mite d'Isis i Osiris.

• Osiris era un déu que representava tots els valors positius: la pau, l'amor i l'amistat; mentre que Seth simbolitzava tot el contrari: l'ambició, l'enveja i la crueltat. Osiris era també el déu de la terra fèrtil i negra, mentre Seth era el déu del desert. Osiris era molt estimat perquè representava la vida i la bondat i Seth era un déu molt temut perquè representava la mort. Seth tenia molta enveja d'Osiris i aquesta enveja el va conduir a fer una malifeta que tots els egipcis han lamentat sempre. Seth va voler matar Osiris, i per fer-ho va decidir organitzar una gran festa a la que va convidar molta gent.

• Ell mateix va fer, en secret, una caixa molt bonica de fustes decorades, or i joies que feia la mida exacta d'Osiris, i durant la festa va dir a tothom que qui hi cabés dins s'enduria la meravellosa caixa com a regal. Tots els convidats van provar de ficar-se a la caixa però en va; per a uns la caixa era massa gran, per als altres massa petita. En el moment que Osiris es ficà dins, els amics de Seth el van tancar a la caixa i la van llençar al riu Nil.

• La força de l'aigua empenyí la caixa riu avall i aviat va desaparèixer de la vista de Seth. Quan Isis s'assabentà del què havien fet al seu marit es va posar molt trista i començà una recerca del cos del seu espòs per tot Egipte. Isis es transformà en un ocell i volà per arreu fins que al final el va trobar.

• Isis trobà el cos d'Osiris dins la caixa i estava tant feliç d'haver-lo trobat que el va abraçar i amb aquesta abraçada el va tornar a la vida. Isis quedà embarassada i tots dos van tornar a Egipte i van viure durant molt temps amagats prop del delta del Nil.

• Però les notícies van arribar al Palau de Seth, el qual, una altra vegada, matà Osiris. Però aquesta vegada no el posà en una caixa sinó que va trossejar en 14 trossos i l'escampà per tot Egipte per tal que el seu cos no es pogués tornar a refer. Llavors, Isis, amb el seu petit fill Horus, van intentar recuperar les peces del cos d'Osiris i amb l'ajuda d'Anubis el van cosir, reconstruir i embalsamar per a que durés eternament, (d'aquesta manera Osiris va esdevenir la primera mòmia) però no van trobar la part del membre viril que s'havia menjat un peix, fet que va evitar que Isis no tornés la vida el cos d'Osiris, que quedà com el déu dels morts.

Estatueta on s'aprecia Osiris (al centre sobre un pilar de lapislàtuli) Isis (a la dreta) i Horus (a l'esquerra)

4.4.2 Procés de momificació

Quan en una casa mor una persona de certa categoria, tot el gremi femení de la casa en qüestió s'empastifa amb fang el cap, i fins i tot la cara, i, tot seguit, deixen el cadàver a casa i recorren tota la ciutat, donant-se cops al pit, amb el vestit cenyit a la cintura i mostrant els pits. I per altra zona de la ciutat, els homes també es van donant cops al pit, amb el vestit igualment cenyit la cintura. Finalment, després de realitzar aquestes manifestacions de dol, es porta el cadàver a embalsamar⁸

Per als egipcis la mort significava la separació dels elements que constituïen el cos, si s'aconseguia tornar a reunir-los es podia gaudir de la vida a l'altre món. Per això la finalitat de la momificació era la conservació del cos *det* què es creia que, encara després de la mort, continuava vivint. Al principi aquest ritu era molt rudimentari, únicament es retiraven les vísceres perquè eren la part del cos que abans es corrompia. Amb el temps i l'avanç de les tècniques es va arribar a poder retirar tots aquells elements del cos que s'arribaven a descompondre. Gràcies a Heròdot coneixem les tècniques de momificació que eren realitzades en els *uabeto* Cases d'Embalsamament. Aquestes tècniques es diferenciaven entre si segons el preu que es pagava.

Diferents passos del procés de momificació

El primer model d'embalsamament, el més barat de els tres, constava de dos tractaments. L'embalsamador netejava la cavitat abdominal amb una purga i després conservava el cos en natró⁹ durant setanta dies.

El procés de momificació era llarg i complex, per tant, es requeria la presència l'almenys tres sacerdots

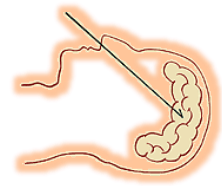
El segon model, que constava de tres tractaments i era de tipus mitjà. Els embalsamadors omplien unes xeringues amb un oli que s'obté del càdec i omplien l'abdomen del difunt injectant el líquid per l'anus impedit el seu retrocés, i ho conserven en natró el nombre de dies prescrit. Al cap d'ells treuen de la cavitat abdominal l'oli de càdec, que té tanta força que arrossega, ja dissolts, els intestins i les vísceres. Un cop s'enretirava tot, també es deixava reposar el cos en natró.

⁸ Fragment de llibre d'Heròdot: Els nou llibres de la història; Història de l'Egipte Antic.

⁹ El natró és un mineral salí que s'extreu de la zona del Uadi. El natró actua com la sal i té una gran capacitat de conservació per això els egipcis hi recobrien els cadàvers.

El tercer tipus d'embalsamament era el més sumptuós i car de tots i constava de set tractaments. Pràcticament només era a l'abast de faraons i persones amb un alt nivell econòmic.

Dibuix que il·lustra l'extracció del cervell a través del trencament de l'etmoide

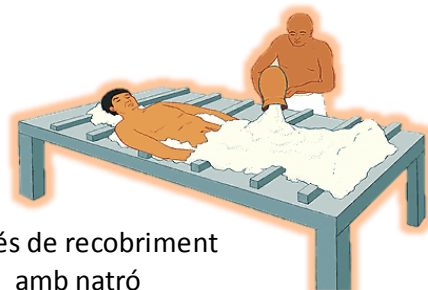
1. Primerament, després de netejar exteriorment al mort se li s'extreia, amb un ganxo, el cervell a través de les fosses nasals. Com que no es creia que el cervell fos un òrgan essencial s'acostumava a llençar.
2. Un cop el crani era buit, s'hi introduïen resines líquides a través del nas per a que entressin al crani i posteriorment movien en cap del difunt per a que quedés banyat i no sorgissin bacteris que posessin en perill la conservació del cos.

3. Després, amb un ganivet, al Sol, se li practicava una incisió al costat esquerre del ventre a través de la qual eren retirades totes les vísceres trencant el diafragma. Únicament es deixava el cor i els ronyons. El fetge, els pulmons, l'estómac i els intestins, després de ser embalsamats, eren col·locats en uns recipients que rebien el nom de vasos canòpics. Aquests gots presentaven com a taps els caps dels fills d'Horus: Amset (humà), Hapy (babuí), Duamuntes (falcó) i Qebehsenuef (xacal). A cada un dels quatre vasos els corresponia respectivament el fetge, els pulmons, l'estómac i l'intestí. Cada un d'ells era protegit per una deessa diferent; Isis, Neftis, Selkis i Neit respectivament. Amés, cada vas havia d'estar orientat cap a un punt cardinal determinat: El que contenia el fetge cap al sud, el dels pulmons al nord, els intestins a l'oest i l'estómac a l'est.

Vasos canòpics
(Museu del Louvre)

4. Una vegada el cos estava buit era "salat" amb natró on havia de romandre uns setanta dies. Això provocava un ennegriment de la pell, per això, posteriorment era tenyit amb ocre amb suc alquena.

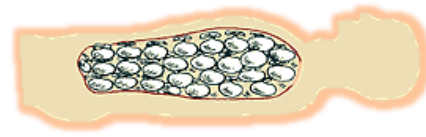

Procés de recobriment
amb natró

5. Després de ser tenyit, l'abdomen i el pit eren omplerts amb unes teles amb aromes i ungüents tant vegetals (resina de coníferes i altres arbres) com animals (cera d'abelles) que, amés d'aromatitzar prevenien infeccions i prolongaven el temps de descomposició.

6. Seguidament omplien en cos amb mirra triturada, flors i fulles de càssia i tota mena de d'olis aromatitzants a través de la incisió del ventre. Passats uns dies, també s'hi afegien encenalls de fusta.

Cos amb mirra i altres elements al seu interior

Procés d'embenatge

7. L'última etapa consistia en l'embenatge. S'ajuntaven les cames i s'embenava cada membre amb tires de lli per a després ser embolicats amb una gran peça de tela. Durant aquest procés els diversos embalsamadors col·locaven entre els embenats amulets, anells, joies i de vegades, textos funeraris. L'amulet més important era l'escarabeu del cor.

• Pels egipcis el cor era la font de la vida i on es guardava la verdadera essència i personalitat de cada persona; els seus sentiments, els seus records... que necessitarien a l'altra vida, per això es conservava dins el cos. Un òrgan tant important necessitava protecció extra, per això sobre el cor s'hi col·locava l'escarabat del cor (tenia forma d'escarabat perquè representava el sol naixent i la resurrecció). L'escarabat era generalment de pedra i a la part posterior hi portava escrit un conjur del Llibre dels Morts que explica que el cadàver que el porta no va enganyar, ni robar, ni trair, i que per tant, era una persona de bon cor i d'aquesta manera l'escarabat li justificava la culpa. Els preocupava molt que es sabessin els pecats que van cometre mentre eren vius així que l'escarabat era l'excusa que usaven.

Escarabat del cor
(Museu del Caire)

- Un cop s'acabaven els processos de momificació els cadàvers eren col·locats en una caixa i es retornaven a les famílies.

4.4.3 Persones que intervenen en el procés

Il·lustració del procés de momificació

- Com en tot procés, hi ha unes persones que el duen a terme, en aquest cas, són els embalsamadors, els talladors, els escribes i els sacerdots qui s'ocupaven de tractar el cos del difunt. La funció de cada un d'ells la detallo a continuació:

1. Embalsamador: Pertanyien a un gremi especial i eren homes molt respectats. S'encarregaven d'aplicar els tractaments amb olis i ungüents i tenien cura dels processos que tenien lloc a l'interior del cos.

2. Tallador: Ho eren les persones considerades de molt baixa classe social i impures degut a la feina que realitzaven; practicaven la incisió abdominal al cos del difunt i hi extreien les vísceres.

3. Escriba: Era qui controlava i deixava constància de cada pas en el procés. També tenia "l'honor" de traçar amb tinta la línia a l'abdomen que posteriorment seria resseguida amb un ganivet pels talladors per tal d'extreure els òrgans del cos.

4. Sacerdots: S'encarregaven de posar les benes a la mòmia, era obligatori que almenys un d'ells portés la màscara d'Anubis mentre els altres recitaven encanteris i cremaven encens.

4.5 Enterrament

• Contrari al que es sol fer avui en dia, la mort es rebia amb gran alegria, es celebraven grans banquets i tothom anava a fer ofrenes al difunt. Clar que, com en tot, hi havia diferències entre les diferents classes socials.

Tomba excavada
a la sorra

• Les persones amb menys recursos, de manera discreta reunien a tota la família i vetllaven el mort durant un dia. L'endemà el duïen a l'altra banda del riu i l'enterraven a la sorra amb algunes atuells, amulets i objectes personals. El cos era enterrat prop de la tomba d'alguna persona important i es tenia la creença que per proximitat, la persona pobre podia d'alguna manera aprofitar-se del que tenia la rica. El clima de la zona provocava una momificació natural, i les famílies mancades de recursos es servien d'aquest fet per preservar el cos.

• En canvi, en els enterraments de gent adinerada que ocupaven els estaments més alts l'enterrament podria durar fins a 20 dies, es feia una llarga processó a la que hi assistien tots els coneguts i la gent de la ciutat. El cos tenia el millor tractament en la momificació i era col·locat sobre una taula plana en un trineu en forma de barca i era arrossegat per bous o persones que el portaven a la seva tomba a la riba oest del Nil. Entretant, es cantaven cançons i alguns sacerdots vessaven llet sobre el terra i d'altres escampaven encens per l'aire.

Ploracossos a la
tomba de Ramose
(Sheik Abd-Gruna)

• Les il·lustracions egípcies que ens queden no solament ens mostren un gran nombre de persones, sinó també a músics, ballarins, sacerdots i a ploramorts professionals.

Il·lustració a la paret est de la cambra funerària de Tutankhamon

Armari on es posava la mòmia

• Si era època de festes, el cos momificat es posava dins un armari de fusta amb les portes obertes i la gent es reunia i feia un banquet en la seva presència on també el podien vetllar.

• Els difunts es solien enterrar amb part de les seves riqueses, estàtues, aliments, joies, mobles, jocs, begudes, olis, perfums objectes personals i fins i tot les seves mascotes també momificades. Tot el que podessin necessitar a l'altra vida era enterrat amb ells.

Màscara d'una dona trobada a Meir datada del segle I dC

• Abans d'enterrar el cos, de vegades, es posava una màscara sobre la cara del mort, la que més conservada ens queda es la de Tutankhamon, tot i que solien ser molt més humils fetes de guix o estuc. Un cop ja a la tomba, els sacerdots **sem** realitzaven l'obertura de la boca, un ritual simbòlic que consistia en que un sacerdot pronunciava diversos encanteris mentre tocava la mòmia amb una aixà o **pesech-kaf**. Aquesta cerimònia servia per a proporcionar el difunt la capacitat de respirar, sentir i parlar a l'altra vida, de la mateixa manera que també es podia reanimar els braços, les cames i les altres facultats.

Obertura de la boca de Tutankhamon

• A part d'aquest ritual, el cos s'enterrava juntament amb algun tipus de literatura funerària que se suposava que ajudava a superar els reptes de l'altra vida. Primerament eren només textos pintats a les parets, però posteriorment es van substituir pel Llibre dels Morts.

• Un cop tot estava enllestit es dipositava el cos en un o varis taüts de forma antropomorfa (normalment 3), adornats amb dibuixos policromats i amb diversos textos de protecció.

• Els taüts es col·locaven l'un dins de l'altre a mode de matrioska i si es tractava d'un faraó, tots ells anaven dins un sarcòfag de pedra que a la vegada anava dins un sepulcre. Finalment, la tomba era segellada per sempre.

4.6 Textos Sagrats

4.6.1 Llibre dels Morts

Aixeca't, oh, Unas.¹⁰ Agafa el teu cap i reuneix els teus ossos. Junta els teus membres i espolsa't la pols de les carns. Pren el teu pa que ja mai més es farà malbé i la teva cervesa que mai es tornarà àcida, i queda't davant l'entrada que separa a les persones corrents. El guardià de la porta sortirà a buscar-te, t'agafarà la mà i et conduirà al cel...¹¹

• Abans del Llibre dels Morts, els textos que guiaven el difunt pel món del més enllà es pintaven a les parets, és el que es coneix com els textos de les piràmides. Més endavant, aquests van evolucionar a un complex conjunt de fórmules màgiques contingudes en un sol llibre; el Llibre dels Morts.

• El Llibre dels Morts o *Peri Em Heru* (llibre per sortir al dia) és un text funerari compost per un conjunt de fórmules màgiques, sortilegis, encanteris, oracions i himnes *rau*, que ajudaven al difunt en la seva estada a *La Duat* (inframón a la mitologia egípcia), a superar el judici d'Osiris i a viatjar a l'*Aaru* (regne etern). Els Llibres eren dipositats al túmul al costat de les mòmies. L'objectiu d'aquests texts era ajudar el mort durant el seu viatge a l'altre món per a que fossin capaços de superar els possibles perills durant el viatge al Més Enllà. Constitueix una de les principals fonts d'informació per l'estudi i la comprensió de la religió de l'Antic Egipte i és la mostra de text religiós funerari més antiga que es coneix.

Fragment del Llibre dels Morts de Nany datat del 1300 dC

• Fou una obra fonamental per la cultura egípcia, era un text molt extens; alguns exemplars conservats en rotlles de papir arriben a quaranta metres. Val a dir que era un producte molt car, que podria costar el sou anual d'una persona però, pels egipcis, el valor d'aquest llibre era incalculable, ja que les fórmules que contenia permetien al difunt arribar a la immortalitat. Amés d'escriure en els rotllos de papir, també s'escribia en les benes de lli de la mòmia, les parets del taüt, els objectes... Sense aquests textos la persona podia patir una segona mort que significaria la seva total aniquilació.

¹⁰ Faraó egípcia, va ser el novè i últim faraó de la dinastia V i visqué entre 2355 i 2393 aC.

¹¹ Fragment de text trobat a les parets de la piràmide d'Unas que parla de la vida després de la mort.

• Les primeres versions del llibre es remunten al 1500 aC. Després de múltiples modificacions al segle VII aC. es va arribar a la versió definitiva. Al voltant del llibre es va generar un negoci controlat pels sacerdots, els únics posseïdors dels saber misteriosos que venien els exemplars que ells mateixos elaboraven. La fama de l'obra va repercutir molt en la societat i eren molts els nobles que esperaven mesos per a tenir el seu luxós exemplar.

• Per ara es coneixen un total de 192 capítols, però la seva extensió és molt desigual i no existeix un sol paper que els compregui a tots. L'extensió dels papirs variava segons el poder adquisitiu de cada difunt. La successió de fórmules, sense cap ordre i que arriben a variar d'uns exemplars als altres tenen, però, una lògica interna. Segons l'egiptòleg francès Paul Barguet, el Llibre dels Morts es pot dividir de la manera següent:

1. Capítols 1-16: "Sortir al dia" (oració); marxa cap a la necròpolis, himnes al Sol i a Osiris, protecció davant les adversitats presents a l'altre món.

*Oh tu, cerúlia, que amenges robant i que vius dels inerts! Jo no seré inert per a tu. El teu verí no entrarà en els meus membres, perquè els meus membres són els membres d'Aton. Jo no sóc feble per a tu; el patiment provinent de tu no estarà en aquests meus membres. La meua protecció ve dels déus, els senyors de l'eternitat. Jo estic entre ells; he sortit amb Aton. Jo sóc aquell que és examinat. Sóc sa, sóc sa!*¹²

2. Capítols 17-63: (regeneració); triomf i alegria, impotència dels enemics i poder sobre els elements.
3. Capítols 64-129: (transfiguració); poder manifestar sota diverses formes, utilitzar la barca solar i conèixer alguns misteris, assolir reptes, retorn a la tomba i judici davant el tribunal d'Osiris.

*La meua abominació és la meua repugnància! No menjaré el que és la meua abominació; que són els excrements, i no els menjaré! Són les dejeccions i en elles no posaré la mà. Que no me les faci tocar amb la mà! Que no m'obligui a caminar per allà amb sandàlies!*¹³

4. Capítols 130-162: Textos de glorificació del mort que s'han de llegir al llarg de l'any en determinats dies festius per al culte funerari, servei de les ofrenes i preservació de la mòmia pels amulets.

¹² Capítol VII del Llibre dels Morts on el difunt s'ha d'enfrontar a l'anell d'Apofis, una criatura maligna que dificulta el pas a l'eternitat.

¹³ Capítol LXVI del Llibre dels Morts on el difunt ha d'ingerir els seus propis excrements per a superar una prova i mitjançant la pronúncia d'aquest text no és necessari fer-ho.

5. Capítols 163-192: És un complement de tot l'anterior amb fórmules on es lloa a Osiris.

Actualment s'han trobat més de 25.000 exemplars del llibre, i el més ben conservat i impressionant és el Llibre dels Morts d'Ani, l'escriba reial, on la seva polidesa i perfecció tant en els dibuixos com en els textos conformen un dels millors llibres dels morts.

Ani i la seva esposa representats en el papir

Ningú podia accedir a l'altre món sense una còpia del llibre dels morts, hi havia dues formes d'aconseguir-lo, una era encarregant-lo expressament i havent de pagar un elevat preu per un llibre d'alta qualitat dissenyat exclusivament per al comprador i elaborat per un sacerdot des de bon principi, però també se sap que molts llibres es van elaborar "en sèrie" sense indicar a qui pertanyien. El nom del propietari que es repeteix al llarg del llibre en diverses oracions, encanteris i textos es deixava en blanc i llavors quan algú n'encarregava un, simplement s'omplien els buits amb el nom del sol·licitant i ja es podia deixar a la seva tomba sense que calgués esperar ni fos tan car.

Curiositat: Cap sacerdot de sexe femení podia intervenir o tocar un llibre dels morts mentre aquest s'estava elaborant

Els passos que se seguien per a crear un llibre dels morts eren els següents:

1. A partir d'un tall de la planta del papir que creix abundantment a la riba del riu Nil, se'ls hi treia el mantell extern de la tija, seguidament es col·locava en forma de tires fines i s'aixafaven i es colpejaven fins a convertir-les en làmines. En un clima sec com el d'Egipte el papir podia mantenir-se durant anys sense a penes deteriorar-se.

Planta del papir

2. Després, calia escriure els conjurs, feina que residia en els escribes. La professió d'escribes era una de les feines més apreciades del món antic; controlaven els coneixements, i els coneixements són poder. Un no podia arribar a ser escriba accidentalment, des de ben petits s'havia d'enviar a l'aprenent a escoles d'escribes on hi estaria anys de rigorosa preparació per arribar a dominar els centenars de símbols dels jeroglífics.
3. La part final correspon a pintar individualment cada un dels dibuixos i vinyetes que componen el llibre. Es creia que les imatges tenien un poder màgic capaç de determinar el destí d'un home, que podrien cobrar vida quan el difunt ho necessités i protegir-lo o ajudar-lo a defensar-se. Les il·lustracions eren imprescindibles i tan o més importants com el text i donaven més força als conjurs.

- Tots els llibres dels morts no contenen els mateixos capítols; s'adequaven a les preocupacions, necessitats i a la manera de ser cada persona mentre era viva, però hi havia alguns capítols que eren imprescindibles com el capítol VI. Quan un egipci arribava a l'altra vida es veia forçat a treballar en els camps i a recol·lectar pels déus, per estalviar-se de fer la feina bruta, el capítol 6 conté instruccions sobre com crear clons d'un mateix per a que facin de servents dels déus i d'un mateix i així no haver de fer la feina bruta i costosa.

Oh, Ushebti a mi assignat! Si sóc cridat o destinat a fer qualsevol tasca que ha de ser feta en el regne dels morts, si amés se't posen obstacles com a home en les seves obligacions, has de defensar-te a tu mateix i per jo. En cada ocasió que s'hagi de passar l'arada pels camps, d'irrigar les ribes o de transportar sorra d'est a oest: "Aquí sóc", hauràs de dir¹⁴

- Es pot dir que el Llibre dels Morts era l'entrada al regne d'Osiris, però també el conjunt d'estratègies i respostes que es necessitaven per arribar-hi, ja que el món d'ultratomba era plegat d'essers monstruosos que intentaven destruir el difunt.

- El mort, podia fer front als diversos obstacles seguint les instruccions que el Llibre ofereix i, mirant els dibuixos que cobraven vida il·lustraven al portador, fins i tot podien sortir del pergamí i defensar al mort de bèsties i paranys. Al ser una peça tant essencial per assegurar-se la supervivència, no és d'estranyar que hi hagués un mercat tant potent que creava i distribuïa els llibres arreu d'Egipte i que es popularitzés tant en poc temps.

- Segons el llibre, quan algú moria, Anubis se li apareixia per a fer-li de nou l'obertura de la boca i guiar-lo fins al seu examen. En el capítol XXIII s'explica que, de manera semblant al que feien els sacerdots abans d'enterrar el mort, Anubis en sentit metafòric, no només obria la boca, sinó també els ulls, les orelles i els altres sentits. Aquesta cerimònia era un "despertar" espiritual del cos, en una persona que havia mort els seus sentits romanien tancats i això permetia que el cos actués com a recipient de l'ànima, per a que podés veure les cerimònies, olorar l'encens, caminar, assaborir les ofrenes...

Anubis fent de guia

- Anubis conduïa al mort fins a la seva primera prova davant els déus, en el món dels morts s'enfrontava a dues proves davant els déus; la primera és la Confessió Negativa, i la segona és el Judici d'Osiris, corresponents a la salvació de l'ànima i el cor respectivament.

¹⁴ Capítol VI del Llibre dels Morts. Aquests servents que es podien crear a l'altre món també se'ls podia endur en "format físic". Quan es moria la persona, de vegades, se l'enterrava amb figuretes de servents anomenats *ushebti*, al arribar a l'altre món, les figures cobraven vida i actuaven al gust del seu propietari. Actuaven de la mateixa manera que el conjur.

4.6.1.1 la Confessió Negativa

En aquesta prova el difunt pronunciava una declaració d'innocència que consistia en negar una llista de pecats davant 42 déus diferents. Cada un representava una província **nomos** de l'Egipte Antic, i per cada negació que es feia el difunt s'havia de dirigir a cada Déu pel seu nom. Un cop havia dit les paraules corresponents a un déu, una altra porta s'obria i s'hi veia un altre déu davant qui havia de defensar-se de nou. La confessió negativa era presidida per Osiris.

*Salva'm, déu gran, Senyor de la Veritat i la Justícia, amo poderós, he arribat davant teu! Deixa'm doncs contemplar la teva radiant bellesa! Conec el teu nom màgic i els de les quaranta-dues divinitats que t'envolten en aquesta vasta Sala de la Veritat-Justícia, on es fa compte dels pecats davant Osiris. Heu aquí el que jo porto en la meua ànima, la veritat i la justícia que he arrencat de tota ella el meu mal. No he causat sofriment als homes. No he emprat violència amb els meus parents. No he substituït la injustícia a la justícia. No he estat amb dolents. No he comès crims. No he fet treballar en el meu profit en excés. No he intrigat per ambició. No he maltractat els meus servidors. No he blasfemat dels déus. No he privat a l'indigent de la seva subsistència. No he permès que un servidor fos maltractat pel seu amo. No he fet patir un altre. No he provocat la fam. No he fet plorar als homes. No he sostret ofrenes dels temples. No he robat els pans dels déus. No he comès accions vergonyoses als temples. No he tractat d'augmentar els meus dominis emprant mitjans il·lícits. No he manipulat els pesos de la balança. No he assassinat ningú. No he robat res. No he tingut una aventura amb la dona de ningú altre. No he tret la llet de la boca de cap nen. No he agafat les aus destinades als déus. No he obstruït aigües que havien de córrer. No he apagat la flama del foc que havia de cremar. No he impedit a un déu manifestar-se... Sóc pur! Sóc pur! Sóc pur!*¹⁵

La redacció de les Confessions Negatives ens mostra les orientacions sobre els criteris morals que es regien en aquesta fascinant civilització al detallar acuradament tot allò que era considerat pecaminós. Algunes d'aquestes confessions, com les que es refereixen a no haver sostret les ofrenes o haver robat objectes sagrats dels temples, ens parlen de l'habilitat de la classe sacerdotal egípcia, guardiana dels misteris ja que sempre es veu elogiada en el Llibre dels Morts perquè tenien el coneixement i vigilaven el patrimoni dels déus.

Il·lustració de la papir d'Ani on se'ns mostra a ell i a la seva esposa a la Confessió Negativa

Curiositat: Tots els deu manaments cristians es troben dins la Confessió Negativa

¹⁵ Part de la Confessió Negativa tal com es mostra en el Papir de Nú.

- Era com un examen on si es fallava o no es responia alguna pregunta, els escorpins que vigilaven les portes del paradís devoraven el difunt. A la darrera hi havia el déu Horus que acompanya al mort a l'examen final a la gran sala del judici.
- Arribava el moment decisiu per arribar a la vida eterna on s'havia de provar la puresa del cor, era el Judici d'Osiris.

Escena de la pesa del cor en el Judici d'Osiris al Papir d'Ani (Museu Britànic)

4.6.1.2 El Judici d'Osiris

- El judici d'Osiris era l'esdeveniment culminant i principal per tot bon creient egipci i es recollia en el capítol CXXV del Llibre dels Morts, tot llibre l'havia de tenir i es considerava el més important. És l'equivalent al judici final pels cristians.

- A *La Duat*, l'esperit del mort era guiat pel déu Anubis davant el tribunal d'Osiris. Anubis extreia màgicament l'*ib* (el cor, que representa la consciència i moralitat) i el dipositava sobre un dels dos plats d'una balança. L'*ib* era contrapesat amb una ploma del cap de la deessa de la veritat i la justícia Maat que era situada a l'altre plat.

- Entretant, un jurat compost per déus li formulava preguntes referents a la seva conducta passada, i depenent de les seves respostes el cor disminuïa o augmentava de pes. Si el cor pesava menys que la ploma significava que la persona havia dut una vida pura i que, per tant, mereixia entrar al regne etern. Però, si pel contrari, el cor pesava més que la ploma, el destí que li esperava seria fatal. El déu Thot, actuava com a escriba, anotava els resultats i els lliurava a Osiris, qui observava el judici de cada difunt des del seu altar.

- Al final del judici, Osiris dictava la sentència. Si aquesta era afirmativa el *Ka* i el *Ba* de la persona podien anar a trobar-se amb la mòmia i viure eternament a l'*Aaru* (El Paradís). Però, si per contra, el veredicté era negatiu, com a càstig, el seu cor era llançat a la criatura Ammit, la devoradora dels morts. Això s'anomenava la segona mort i suposava per al difunt el final de la seva condició d'immortal i aquella persona deixava d'existir.

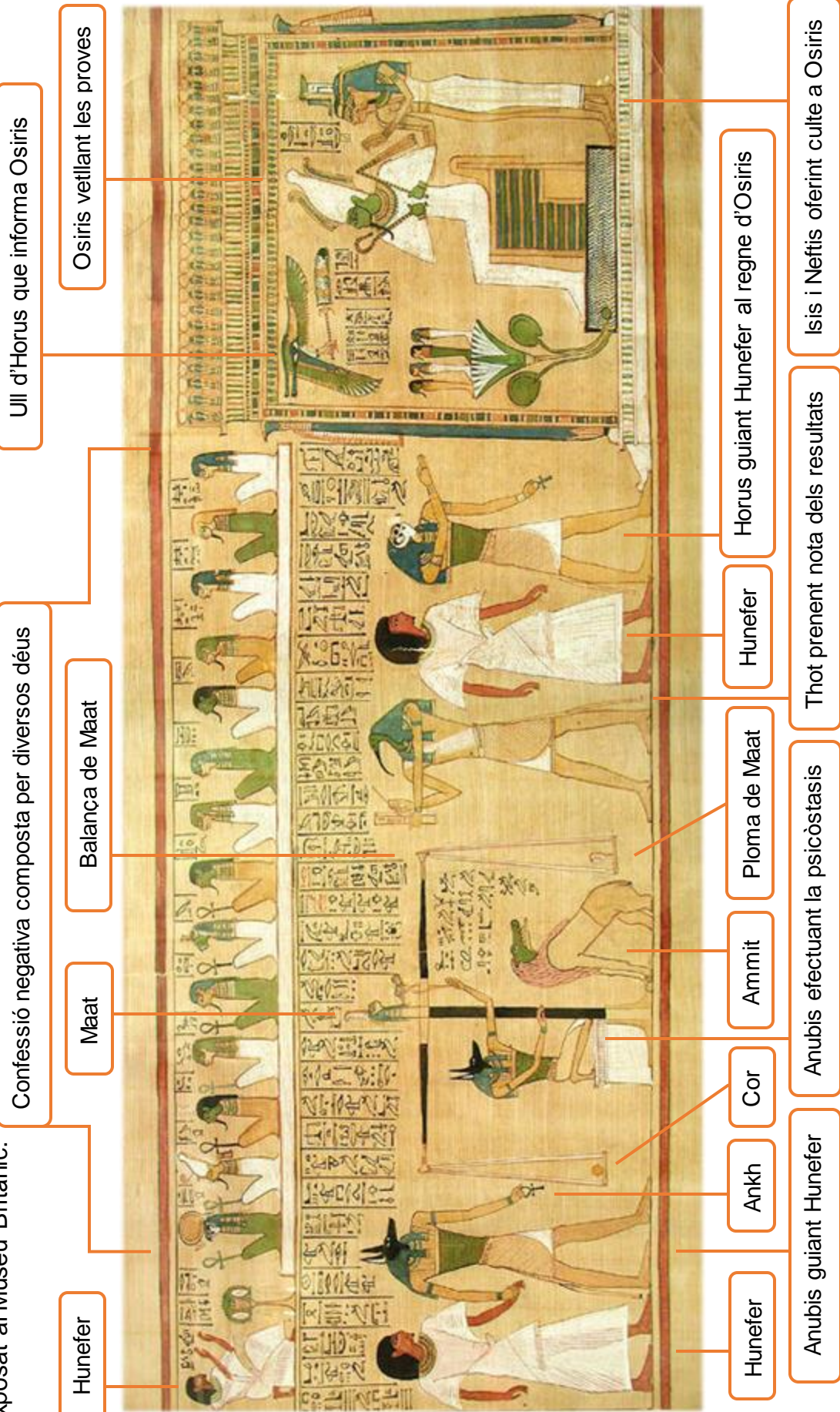

- El terme "justificat" designa la condició del difunt que passa amb èxit la prova del judici davant el tribunal d'Osiris. Aquesta escena és coneguda com "psicòstasis" o "pesatge de l'ànima".

- El difunt havia de complir diversos requisits perquè aquest veredicté fos favorable: només s'ho mereixia aquell que podia presentar una conducta irreprotxable. Les oracions del Llibre dels Morts, a més de servir per a demostrar als déus un relat de vida positiu, eren una forma de comportament moral.

Ploma de Maat

En la següent imatge podem veure el fragment corresponent al Judici d'Osiris (capítol CXXV) i a la Confessió Negativa del Llibre dels Morts de Hunefer, on exposo els detalls més importants que s'hi aprecien. El papir data del 1300 aC. i actualment es troba exposat al Museu Britànic.

- Un cop la persona ja havia passat el Judici d'Osiris podia accedir al món etern, per tal d'agradir a Osiris que el deixi passar i per què el seu cor li fos retornat havia de dir el següent:

*El meu cor és meu en la Casa dels Cors; el meu cor és meu, i està tranquil aquí. Jo no menjaré els pastissos d'Osiris al costat oriental de l'estany, jo no estaré a bord de la nau a la que tu estàs. La meva boca em serà donada per a que pugui parlar per ella, es meves cames per caminar i els meus braços per fer caure el meu enemic. Les portes del cel s'obren per a mi. Geb, el príncep dels déus, ell obre la meva boca per a mi, obre els meus ulls que estaven clucs, estén les meves cames contretes que es troben unides. La deessa Sekhmet m'estira, i jo estaré en el cel. Seré conscient en el meu cor, tindrè poder en el meu cor, tindrè força en el meu cor. Tindrè poder per fer el que vulgui. La meva ànima i el meu cor no quedaran retinguts en el portal de l'Occident quan jo entri o surti en pau.*¹⁶

- Sens dubte, els antics textos egipcis ens permeten conèixer les idees sobre el món del Més Enllà, les idees religioses, els himnes i les oracions dedicades als seus déus.

4.6.1.3 El Més Enllà

- Anomenat *Neter-Khert* (el que està sota el déu), o bé *Aaru* (El Paradís) era el Més Enllà egipci i es situava en un lloc ben organitzat pel que fa a la topografia i als seus components religiosos i es localitzava en algun lloc del firmament on hi residien els déus.

Ani i la seva esposa representats als camps de joncs del paradís

- Com moltes tantes altres religions, a l'egípcia trobem també el concepte de "bo" i "dolent", juntament amb el del judici determinant. Si durant la teva vida terrenal havies dut una vida sana, correcta, ben encaminada i no havies comès males accions contra els teus semblants o els déus eres declarat com a *maa-kheru* o just de veu i la teva recompensa era l'accés a l'*Aaru*.

- Si pel contrari, durant la teva vida havies comès males accions i havies atemptat contra l'ordre o la justícia, la teva sentència era ser declarat com a *isefty* o culpable, i el teu càstig era la teva total aniquilació. El Més enllà representava un lloc on gaudir de totes les comoditats i meravelles hagudes i per haver des de passejar pels pacífics camins del camp dels joncs com a esperits o passejar al costat de Re en la seva barca solar, i fins parlar amb els diferents déus eternament.

¹⁶ Capítol XXVI del Llibre dels Morts on es nota una referència a l'obertura de la boca.

4.6.2 Textos de les Piràmides

• Els Textos de les Piràmides constitueixen la més antiga col·lecció egípcia coneguda de conjurs, encanteris i súpliques gravats en passatges i les diferents cambres sepulcral de les tombes amb el propòsit d'ajudar al rei difunt en el seu viatge a *La Duat*.

• Constitueix la base de molts dels textos i concepcions religioses i de l'Antic Egipte i és l'antecessor del Llibre dels Morts i els textos dels sarcòfags. Les conformen un recull de textos sense ordre aparent de creences religioses i cosmològiques on hi ha fragments de les lluites entre Horus i Seth, de llegendes, sortilegis per a que el faraó aconseguís eludir les criatures malignes que podien amenaçar la seva immortalitat i, fonamentalment, fórmules per permetre al faraó l'ascensió, la resurrecció i la identificació del faraó davant els déus.

Textos de les Piràmides inscrits a la cambra sepulcral de la piràmide de Teti a Saqqara

Restes de la piràmide l'Unis a Saqqara on es van escriure els primers textos

• La piràmide del faraó Unis, l'últim de la dinastia V, va ser la primera on es van escriure els Textos de les Piràmides, es troben tant al sostre com a les parets. Els textos de la piràmide d'Unis estan compostos per 228 declaracions però aquesta pràctica es va anar estenent i actualment se'n coneixen 759.

• En aquests textos s'aprecien dues teories cosmològiques; la primera tracta dels mites solars contemporanis dels faraons que ells mateixos van ordenar gravar, on el rei és conduït cap al déu solar Ra, i la segona és una creença mitològica estel·lar molt més antiga, on el camí és dirigeix a les estrelles més petites que eren considerades immortals perquè romanien sempre visibles i estables en el cel nocturn.

Detall dels textos on es veuen les estrelles al sostre

Interior de la piràmide d'Unis

4.6.3 Textos dels Sarcòfags

• L'evolució dels Textos de les Piràmides donen lloc als Textos dels Sarcòfags, que durant el primer període intermedi d'Egipte van començar-se a escriure en els sarcòfags dels nobles i potentats tant en l'interior com en la part exterior. En l'Imperi Mitjà són de dos tipus; biogràfics, on es narra la vida del difunt, i jurídics, on es descriu el llegat dels seus béns. A partir d'aquesta època la immortalitat va deixar de ser un privilegi exclusiu del faraó, sent ja possible per a les classes més altes.

Sarcòfag de fusta del canceller Najty (1950) Trobat a Asut

Interior d'un Sarcòfag

• Els Textos dels Sarcòfags són escrits que contenen conjurs pintats o gravats en els sarcòfags i taüts, principalment durant l'Imperi Mitjà. Són un repertori de fórmules sagrades, ofrenes i rituals d'inspiració solar que tenia com a finalitat ajudar al mort a protegir-se dels perills que pugui trobar-se en el viatge de l'altra món, preservant així la immortalitat del difunt. També contenen els mètodes per poder alimentar-se en l'altra vida.

• El poble només va poder accedir a les fórmules sagrades a partir de l'Imperi Nou i això va donar lloc als textos de l'anomenat Llibre dels Morts.

• En poc temps tots sarcòfags ja tenien textos escrits. No obstant això, podem distingir tres àrees en les que la seva presència és molt més gran; la necròpolis de Memfis, Tebes i els de comarques de Egipte Mitjà .

Navegaré amb raó en la meua escorça, sóc senyor de l'eternitat a la cruïlla del cel.

No tinc por en cap dels meus membres, no hi haurà res que em tombi ni res dolent que em faci estar malament.

Veuré la terra de la llum, m'aturaré en ella...

Obriu pas per a mi, perquè jo pugui veure a Nun i a Amon! Perquè jo sóc l'Ankh que passa pels guàrdies...

Jo estic equipat i preparat per l'obertura del seu portal!¹⁷

Mapa de la necròpolis de Memfis. Cada "▲" representa una tomba amb un sarcòfag amb gravats

¹⁷ Text trobat gravat al sarcòfag de Nanjty.

4.6.4 Llibre d'Amduat

Llibre d'Amduat a la tomba d'Amenofis II

• El llibre de l'Amduat, també conegut com el "Text de la cambra secreta" o "Llibre de les hores de Ra", és un recull de textos litúrgics que es remunten a les primeres dinasties de l'Antic Egipte. És el text funerari més antic en que tracta d'Amon Ra i es va trobar per primera vegada representat a la tomba de Tuthmosis I a la Vall dels Reis, prop de Tebes.

• La versió més completa es troba a la tomba de Tuthmosis III, on apareixen els textos i les representacions gràfiques que a vegades els acompanyen.

• Els textos relaten el viatge del déu Ra, déu del Sol, per **La Duat** durant les dotze hores nocturnes. Cada hora és un capítol del llibre i simbolitza una de les dotze regions de l'inframón. Ra, navegant en la seva barca solar, ha de superar els perills de cada zona per així poder renéixer com a Khepri, l'escarabat. Quan ressurgeixi per l'est, el món podrà gaudir del Sol un dia més.

• En les tombes reials, el faraó, assimilat a Ra, havia de passar tots aquests perills i superar totes les proves, així es convertirà en el déu i en el missatger del poble alhora i portaria la bona fortuna a Egipte.

• Cada capítol descrivia el següent:

Remolcadors de la barca solar al Llibre d'Amduat de Tuthmosis III

Tercera hora

*Durant la primera hora, la que correspon al capvespre, el déu Sol travessa l'horitzó de l'oest **Akhet**, que representa la transició entre el dia i la nit, i és venerat pels déus de l'altre món.*

*Durant la segona i la tercera hores Ra passa pel món aquàtic **Wernes**, on canvia de barca, navega per les Aigües d'Osiris, mentre el seu seguici de déus el condueix cap als camps fèrtils de **La Duat**.*

Quarta hora

Durant la quarta hora, Ra arriba al reialme de sorra de Sokar, allà ha de superar diverses proves i vèncer la mort travessant el turó de Sokar, llavors Khepri neix del turó, enfortit pels raigs del sol que desprèn Ra.

Durant la cinquena hora, Ra descobreix la tomba d'Osiris, sobre la tomba hi ha una piràmide associada a la deessa Isis, on s'han aturat la pròpia Isis i Neftis, la seva germana i rival, a qui Ra s'ha d'enfrontar.

Durant la sisena hora, que representa la mitjanit, l'ànima de Ra s'uneix a Osiris. En aquest moment el sol inicia la seva regeneració, és un moment simbòlic, però de gran perill, ja que;

durant la setena hora, Apofis, la malvada serp, el seu etern rival, l'espera per a enfrontar-s'hi. Diversos déus ajuden Ra a matar la serp, Isis l'ajuda amb la seva màgia i Seth amb la seva força, mentre que Selkis, la deesa escorpi protectora dels faraons, subjecta Apofis i fa que els seus ajudants l'esquarterin. Tot i al final, vèncer la serp, no poden evitar que a la nit següent es regeneri.

Setena hora

Durant la vuitena hora Ra obre les portes de la tomba i abandona l'illa desèrtica de Sokar. Rema fort i es dirigeix cap a les aigües que travessa durant la novena hora.

Onzena hora

Durant la desena hora, el procés de regeneració continua, Ra es submergeix dins les aigües d'un l'abisme i sobrepassa els difunts que les habiten.

Durant l'onzena hora, Ra recupera els ulls "símbol de salut" que havia perdut en la seva lluita contra Apofis.

Finalment arriba la dotzena hora, la transició definitiva cap a la vida, amb el pas per l'horitzó de l'est, la que correspon a l'alba. La barca de Ra, precedida per una gran serp arriba al final de La Duat, entra per la cua de la serp i en surt per la boca, assimilat a Khepri, mentre que Shu, déu de l'aire li dona la benvinguda.

Dotzena hora

Curiositat: Tot i que es digui Llibre d'Amduat, no estava en format del paper sinó que sempre era pintat a les parets, i el mateix passa amb el Llibre de les Cavernes i el de les Portes

4.6.5 Llibre de les Cavernes

• El Llibre de les Cavernes és el text més tardà dels llibres sagrats d'Egipte i se l'anomena així perquè en ell, el Més Enllà es troba dividit en cavernes. També és el més literari i hi predominen els textos sobre les imatges.

• El difunt travessa en el seu recorregut una sèrie de coves, i es relaten els premis que pot rebre, així com els càstigs que es pateixen. Té la millor descripció de l'altre món que ens han llegat els egipcis.

• Així com el Llibre de l'Amduat descriu el camí a seguir pel difunt i el Llibre dels morts ensenya tota classe de sortilegis per portar a bon fi el viatge a l'altre món, aquest dóna la informació perquè eludeixi cometre actes durant la seva vida que seran severament castigats en l'altra.

Llibre de les cavernes a la tomba de Ramsès VI

4.6.6 Llibre de les Portes

El Llibre de les Portes és un text funerari de l'Imperi Nou Egipte que narra com les ànimes passen a l'altre món, enumerant les diferents nacions conegudes (egipcis, asiàtics, libis i nubis) i les divinitats que governen les diferents portes que separen la Terra de l'altra vida. Els morts han de superar el judici diví per poder passar sense patir per les portes, si no, després de destruir el seu cor són condemnats a un llac de foc. Cada porta s'equipara amb una hora de la nit.

Les quatre ètnies conegudes pels egipcis entrant al regne d'Osiris

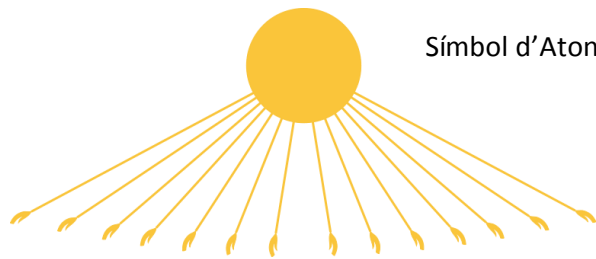

La part més cèlebre del Llibre de les portes es refereix a les diferents ètnies de la humanitat conegudes pels egipcis en aquell moment. Normalment, són exposades fent una processó i entrant a l'altre món.

Representació d'un asiàtic trobada al Palau de Ramsès III (Louvre)

4.7 Akhenaton l'heretge

A mitjans del segle XIV aC. El rei Amenophis IV, també anomenat Akhenaton, va dur a terme una autèntica revolució religiosa: va proclamar com a únic déu a Aton, el disc solar. Va prohibir el culte als altres déus i va traslladar la seva cort de Tebes fins a una nova capital: Amarna.

Símbol d'Aton

El culte solar havia estat present en la civilització egípcia des dels seus orígens, el Sol era considerat el pare dels déus i tradicionalment va tenir la supremacia del panteó egipci. Tot i això el seu culte no va ser exclusiu, també se'l va venerar juntament a la resta de les divinitats.

Al segle XIV aC, el faraó Amenophis IV va fer una reforma religiosa que va tenir com a objectiu la instauració del culte a aquesta nova divinitat; el disc solar Aton.

Bust d'Akhenaton

A l'Antic Egipte no existia una religió unificada i estàtica, sinó més aviat una suma de creences i tradicions religioses locals heretades que coexistien sense ser excloents. Per aquest motiu el panteó egipci era compost per nombroses divinitats que encarnaven diversos conceptes de la naturalesa sota formes humanes o animals.

En essència, els antics creien que l'univers es mantenia estable gràcies a l'acció de les divinitats encarregades de conservar l'ordre. L'harmonia del món quedava garantida a

partir de la repetició periòdica de fenòmens còsmics com la sortida i la posta del Sol o les variacions de cabal del Nil.

Akenaton venerant el déu solar (estela trobada a la tomba reial, Museu del Caire)

• Amb la voluntat de suplantar el déu Amon i reduir així el poder del clergat tebà, un cop va pujar al tro va implantar una nova religió d'Estat en la que únicament es venerava a Aton. Es tractava d'un concepte religiós nou ja que Aton constituïa una concepció abstracta de la divinitat. Vist com una força immaterial, sense forma humana o animal, que originava la vida i mantenia el funcionament de l'univers manifestant el seu poder a través dels rajos de llum que despenia el disc solar. Per tant, el Sol no era un deu en sí mateix, sinó la seva manifestació.

• Com a profeta dotat de la inspiració divina, Akhenaton pregonava els coneixements de la nova fe a través dels himnes a Aton creats per ell mateix.

• L'Atonisme pretenia ser un dogma universal i popular però va acabar sent una doctrina utòpica promoguda des de la monarquia però que mai va ser adoptada en la seva totalitat pels seus súbdits. Akhenaton va ser assassinat i al faltar un impulsor per aquesta nova ideologia, la reforma religiosa va perdre la seva força ideològica i, inevitablement, va tornar al seu sistema tradicional. Després de la seva sepultura va pujar al poder un nen faraó; Tutankhaton, qui, en el seu breu regnat va revertir tota la política del seu antecessor i va canviar-se el nom a Tutankhamon.

A l'alba, quant surts brillant en l'horitzó com Aton diürn, escapes a l'obscuritat, dones els raigs, i les Dues Terres estan en celebracions. Cada una es desperta i s'alça sobre els teus peus, doncs tu els has aixecat. Purifiquen els seus cossos, es vesteixen de gala, els seus braços lloen la teva aparició i el país sencer realitza els teus treballs. Tots els ramats estan satisfets en les pastures. Els arbres i les plantes reverdeixen. Els ocells volen; estenen les ales en els seus nius i així lloen el teu Ka. Tot el bestiar s'aixeca sobre les seves potes. Els vaixells naveguen riu avall i riu amunt, i igualment tots els camins estan oberts quan tu apareixes. Els peixos, en la ribera, salten, quan els teus raigs penetren en l'interior de les aigües ¹⁸

1234 aC.	Puja al tro d'Egipte Amenophis IV i el culte cap al disc solar va adquirint importància.
1362 aC.	Amenophis IV contrau matrimoni amb Nefetiti amb qui tindrà sis filles.
1360 aC.	Amenophis IV es canvia el nom per Akenaton per ressaltar el seu vinde que l'uneix amb Aton i trasllada la capital.
1347 aC.	Akenaton mor a Amarna després d'un regnat de 17 anys.
1346 aC.	El jove príncep Tutankhaton restaura l'antic pensament religiós i retorna la capital a Tebes.
1333 aC.	La reforma religiosa d'Akenaton és acusada d'heretge i tant imatges com monuments són destruïts.

¹⁸ Himne a Aton elaborat per Akenaton que servia per predicar la seva fe.

4.8 Sacerdots

• A l'Antic Egipte, l'única persona que podia exercir de sacerdot era el faraó, perquè creien que no hi havia cap altre ésser humà capacitat per entrar amb contacte amb els déus. El faraó, però, no podia ocupar-se personalment de totes les labors i celebracions que es feien en cadascun dels temples d'arreu d'Egipte, i és per això, permetia que altres persones les fessin en nom seu.

4.8.1 labor dels sacerdots

• Les obligacions dels sacerdots egipcis eren molt simples: consistien en fer l'ofrena divina una vegada al matí i una altra al vespre. Abans d'entrar a la sala del temple que custodiava la representació del déu havien de purificar-se, afaitar-se el cap, glopejar aigua i sal i banyar-se en el llac sagrat del temple. La cerimònia consistia a entrar al santuari, obrir el naos¹⁹, fer els sacrificis, traure l'estàtua del déu, netejar-la, canviar-li els vestits, maquillar-la, fer-li les ofrenes i cremar encens davant seu. Finalment, els sacerdots tornaven a desar l'estàtua i es retiraven caminant d'esquena i tot netejant les pròpies petjades.

Sacerdots oferint les ofrenes al déu

• Acabada la cerimònia, els sacerdots es repartien les ofrenes entre ells. El càrrec de sacerdot era cobejat per tothom, però el faraó el concedia exclusivament a persones en qui confiava. Alguns sacerdots també s'encarregaven d'estudiar el cel per controlar el calendari i determinar la data de celebració de les festes.

4.9 Temples

• Els temples eren considerades les mansions dels déus on es veneraven. S'alçaven a la vora del Nil, i la seva façana sempre era paral·lela al riu. Tots tenien unes parts comunes:

- Un llarg camí envoltat d'esfinxs²⁰ que conduïa fins a l'entrada monumental del temple, presidida pels obeliscos²¹.

Entrada al temple de Ramsès II

- A l'interior s'obria el pati on se situava el poble amb motiu de les grans festes.

¹⁹ Part interna del temple en la qual hi havia la representació de la divinitat.

²⁰ Figura fabulosa amb cap d'humà, bust de dona, potes i cua de lleó i ales d'àguila. L'esfinx més gran que es conserva actualment és La Gran Esfinx de Gizeh, i tenia la missió de protegir el faraó.

²¹ Monument religiós de base quadrangular acabat en punta d'aspecte monolític i propi de l'Egipte faraònic.

- Al fons del pati hi havia la sala hipòstila²², amb columnes, con s'oferien els sacrificis durant les cerimònies.
- En una altra sala hi havia la barca que transportava l'estàtua del déu quan es feia una processó pel Nil. Era l'única ocasió en que el poble podia veure els déus.
- Al fons del temple, en una altra sala decorada amb molt de luxe que constituïa l'habitació del déu, un armari, el naos, contenia la seva estàtua. Podien accedir-hi únicament els sacerdots i el faraó.

Sala hipòstila d'Amenhotep III a Luxor

• A Abu Simbel, una zona d'Egipte vora el riu Nil, hi ha els dos temples més grans i importants de tot Egipte. Ambdós van ser construïts per Ramsès II. El primer temple porta el seu nom i està dedicat a Ra, Ptah i Amon, i el segon temple porta el de la seva dona Nefertari. Van ser excavats directament als penya-segats de gres de la riba oest del riu Nil.

• El temple de Ramsès II ens mostra a l'exterior quatre representacions del propi Ramsès II de 22 metres, i el temple de Nefertari també fou construït per Ramsès II per dedicar-lo a la seva dona i a Hathor. Encara que sembla petit, està ricament decorat: al centre hi ha una estàtua de Nefertari i, a cada costat, una estàtua del faraó. Cada estàtua fa 11 metres d'altura i l'interior està ple de frescos i relleus pintats.

Façana del temple de Nefertari

Localització geogràfica d'Abu Simbel

Curiositat: Els temples d'Abu Simbel van ser declarats Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO l'any 1979 amb el nom de Nubian Monuments que significa els monuments nubis

Ramsès II

Nefertari

Vista panoràmica dels temples d'Abu Simbel

²² Estança que té el sostre sostingut amb columnes.

4.10 Tombes

La tombes a l'Antic Egipte tenien dues missions principals; per una banda, protegir el cos de la intempèrie i assegurar la conservació però alhora també protegir els cadàvers i les joies dels lladres que es sentien atrets pels tresors que es guardaven en el seu interior, pràctica que es va estendre molt quan els britànics van començar les seves expedicions. Com més alt era el rang de la persona, major i més ostentosa havia de ser la seva tomba, i, ja que, segons la tradició, un cop morts, els faraons es convertien en déus, les seves tombes van ser les millors.

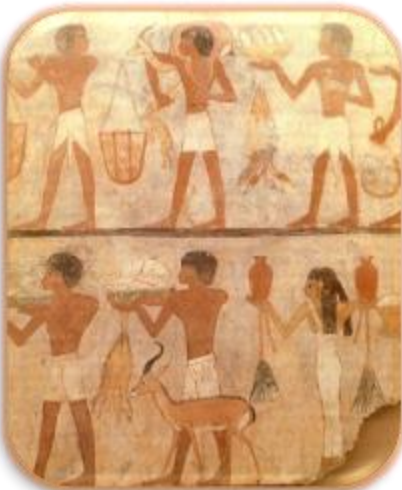

Familiars portant les ofrenes

Tresors de les tombes

L'altre aspecte, que possiblement constitueix el més característic de les creences egípcies, és la religió funerària. Meravellosos objectes eren col·locats en els sepulcres pensant que els difunts els utilitzarien en l'altre món. S'han trobat coses ben variades; des d'objectes com joguines i pintes, fins menjar i cànirs de beguda. S'incloïa, també, una estàtua de la persona momificada i estàtues de les seves concubines, criats i mascotes, i sobretot una còpia del Llibre dels Morts. A les parets de la tomba es pintaven tant textos com escenes de la vida diària de l'època.

Ofrenes al difunt pintades a la tomba d'Onouso (Dinastia XVIII)

Els familiars sovint portaven objectes o bé ofrenes al difunt, però amb el pas dels anys i el gran nombre creixen de buscadors de tresors i saquejadors de tombes els familiars deixaven de visitar el difunt per que no es sabés la ubicació de la tomba que s'esperava que quedés oculta en el paisatge. Els familiars, com que ja no podien portar les ofrenes a les tombes que els difunts podrien necessitar, a les parets de la cambra mortuòria van optar per dibuixar-hi el que podrien necessitar que els familiars no podessin portar. D'aquesta manera quan una persona moria, a les parets de la cambra s'hi representaven esclaus segant blat i preparant pa, o bé pintaven el procés productiu de la cervesa, i, d'aquesta manera, es creia que el difunt tenia sempre a l'abast menjar i beure que li facilitaven el poder màgic de les pintures.

Una altra mesura de prevenció que es va anar estenent a mesura que augmentava el nombre de saquejadors de tombes va ser el de dibuixar un gran ull davant la porta on descansava el cos i on ningú havia d'entrar per a no pertorbar-li el descans. Aquest ull era una representació de la deessa Sejnet, l'ull de Ra, encarregada de protegir la mòmia i que afavoria que li respectaven, però també castigava amb la

mort els qui profanaven la tomba. Un cas ben famós és la maledicció de Tutankhamon, on tots els 8 profanadors de la seva tomba van morir pocs dies després.

• Alguns textos presents a les tombes advertint als profanadors del seu destí diuen el següent:

La mort farà justícia amb la seva força sobre aquell que pertorbi el repòs del faraó

Menjar pintat a la paret per a l'ús il·limitat del difunt

La mort vindrà amb ales lleugeres a buscar aquell de destorbi la pau del faraó

Curiositat: Quan pensem en tombes egípcies sovint pensem en enrevessades trampes que intenten acabar amb l'explorador; fletxes que es disparen soles, cambres que s'omplen de sorra, abismes que s'obren per sorpresa sota els peus, laberints, roques rodadores que intenten aixafar-nos, parets que es comprimeixen fins esclafar-nos... Això, malauradament és únicament una invenció de la indústria del cinema i els videojocs

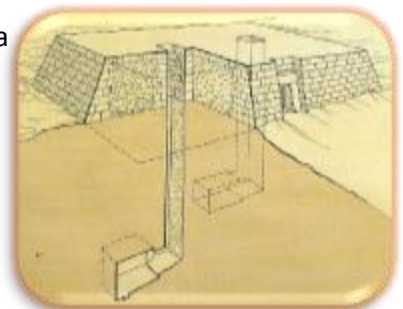
Tombes de Naqada III a Minshat Abu al Delta Oriental

• Les primeres sepultures egípcies eren molt senzilles: els difunts es col·locaven en posició fetal en tombes excavades a la sorra. Sovint es deixaven objectes personals, elements ceràmics diversos i joies al voltant del cos. Les condicions àrides del desert momificaven de manera natural el cos, fet que van aprofitar les persones amb pocs recursos que no es podien permetre edificar una tomba.

• L'enterrament dels faraons i dels membres de les capes socials altes es donava lloc en tres construccions diferents: les Mastabes, les Piràmides, i els Hipogeus.

4.10.1 les Mastabes

Esquema d'una mastaba de doble pou

• Una mastaba és un edifici de maó o pedra baix i rectangular de murs inclinats i sostre pla on s'hi enterrava els alts dignataris. A l'interior o adossades s'hi construïen sales i capelles per a les ofrenes.

• Les tombes anteriors recobertes amb un túmul de sorra no conservaven els cossos durant gaire temps i des de les primeres dinasties els faraons i els nobles les van fer recobrir amb túmuls de tàpia. L'edifici resultant amidava entre 20 i 50 metres de llarg i fins a sis d'alt i s'orientava en sentit nord-sud. A les tombes menys importants s'utilitzaven teules i la pedra. Les mastabes continuaren erigint-se quan els faraons optaren per l'enterrament en piràmides.

Curiositat: Les mastabes no sempre eren individuals, podies ser familiars o matrimonials com un mausoleu, i quan el terreny ho era apte per a la construcció d'una mastaba s'excaven a la roca amb la capella per a les ofrenes a la superfície i les cambres funeràries a l'interior

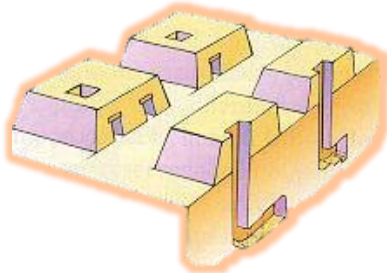

Hi havia una capella on s'hi celebraven els ritus funeraris i sovint comptava amb altres sales adossades. Les parets es decoraven amb escenes de sacrifici, de l'altra vida o de la vida quotidiana del difunt. Una sal indispensable era el serdab, una cambra oberta en el mur de la mastaba on es col·locava una estàtua de pedra o fusta del difunt i no tenia més obertures tret d'un forat que donava a la capella.

Mastaba de Niankhkhnum i Khnumhotep

Esquema de les mastabes

Les mastabes consisteixen d'un pou que desemboca en una cambra funerària i en les estructures de superfície. s'obria en el sostre de la mastaba i s'introduïa verticalment en la roca amb una amplada d'aproximadament 3 metres fins a una profunditat de fins a 20 metres. En el fons s'hi feia un corredor horitzontal que portava a la cambra funerària. Una vegada enterrat el difunt, es tapava el corredor horitzontal i s'obstruïa el pou amb runa.

La cambra funerària s'excavava en la roca i era ampla, el sarcòfag era rectangular i estava treballat en un bloc de pedra calcària, granit rosat o basalt; en aquesta època no sempre es momificaven els cadàvers i de fer-ho no es treien els òrgans interns i el cos es submergia en natró i s'enterrava sense retirar-lo.

Les raons del pas de les mastabes a les piràmides no es coneixen bé, però es creu que va ser pel desig d'aconseguir altures cada vegada més significatives per manifestar la importància i el poder del difunt.

Una característica de les mastabes eren les esteles anomenades de "falsa porta". Això era la representació en baix relleu d'una porta molt alta i estreta, amb una mena de persiana, també en pedra. Aquestes falses portes tenien per finalitat de permetre que l'ànima del difunt fos capaç de sortir volant del sepulcre per mitjà de fórmules màgiques i retornar quan li ho necessari.

Falsa porta de Puyemre a Tebes

En algunes fosses s'hi ha trobat a l'interior els cossos dels esclaus sacrificats per a que servissin al seu amo en l'altra vida igual que ho van fer en aquesta.

Fotografia de l'accés al pou d'una mastaba

Mastaba de Shepseskaf a Saqqara

Curiositat: El mot "mastaba" prové de l'àrab, ja que ells designaven com a «Mastabat» un banc de fusta on s'exposaven les mercaderies per a la seva venda, i, degut a la seva semblança a aquestes parades de mercat, els àrabs les van anomenar així

4.10.2 les Piràmides

• Les mastabes van anar creixent en mida i alçada i en alguns casos presentaven un segon pis. A començament de la dinastia III (2650 aC.) es va introduir la pedra tallada en l'arquitectura i les tombes dels faraons augmentaren notablement en mida. S'atribueix a Imhotep, arquitecte, metge i visir de Zoser, la idea d'ajuntar diverses mastabes una sobre l'altra en la que constituïria la piràmide esglaonada de Zoser, a Saqqara. Un segle més tard en la piràmide de Maidum, del faraó Snofru, les filades de pedra es van fer de pedra polida, és el que s'anomena com a "piràmide romboïdal", ja que la inclinació del pendent variava i, finalment, a començament de la IV dinastia van aparèixer les piràmides pròpiament dites.

Piràmide esglaonada de Zoser

Piràmide encorbada a Dashur

• Les mastabes es van transformar en piràmides escalonades, construïdes amb diverses grades, a mode d'una "escala gegantesca" que s'elevava cap al cel. I que possiblement va voler simbolitzar l'ascensió del difunt del món terrenal cap als "Cels".

• Igual que les mastabes, les piràmides estaven formades de dues parts: una superestructura formada per una base quadrada i quatre cares triangulars que s'unien en el vèrtex superior mitjançant un piramidó (piràmide diminuta realitzada d'un sol bloc), i una subestructura, on es trobaven una o diverses càmeres funeràries destinades a acollir el cos i les pertinences funeràries. La càmera funerària es trobava al final d'un corredor connectat amb l'entrada de la tomba per una rampa.

• La construcció de les piràmides va anar evolucionant fins a convertir-se en les piràmides clàssiques, de cares llises. Aquestes piràmides són els monuments més emblemàtics que ens ha deixat aquesta civilització i, en particular, les tres grans piràmides de Gizeh, les tombes dels faraons Kheops, Kefrén i Micerí. La construcció es remunta, per la gran majoria d'estudiosos, al període anomenat Imperi Antic d'Egipte.

Esplanada de les piràmides de Gizeh

La piràmide és la materialització en pedra dels raigs solars i estava destinada a acollir i protegir la mòmia real. El seu desenvolupament es va basar en tres eixos: l'eix vertical, que unia la terra amb el cel i al faraó amb el seu pare diví: Re, l'eix nord-sud o eix terrestre, paral·lel a la direcció del riu Nil, i l'eix est-oest o eix celeste, paral·lel al curs diürn de l'astre solar que neix per l'est i "mor" per l'oest, regenerant cada dia.

Curiositat: Hi ha una teoria que estableix una relació entre l'emplaçament de les tres piràmides més grans de l'altiplà de Gizeh i la ubicació de les tres estrelles centrals del Cinturó d'Orió (Osiris) i que aquesta correlació va ser deliberadament buscada pels arquitectes de les piràmides al considerar que aquestes gegantesques construccions orientades cap a les estrelles (déus) facilitarien el pas a l'altra vida

L'eix terrestre es defineix a la piràmide per l'entrada, que es troba situada al costat nord, i pel corredor descendent, que es dirigeix cap al sud en direcció a la càmera del sarcòfag. L'eix celeste o solar es relaciona amb el concepte de Resurrecció.

Al costat est de la piràmide se situa el temple funerari, lloc on es practicava el culte diari al rei difunt i a la divinitat que garantia l'ordre sobre la terra, i, on els sacerdots, dipositaven els aliments davant del deixant de falsa porta que es trobava a la sala d'ofrenes.

Els Textos de les Piràmides ens donen una resposta al perquè de la seva existència. La declaració 267 d'aquests textos afirma:

Una escala al cel es disposa per a mi, el rei, perquè pugui ascendir per ella al cel

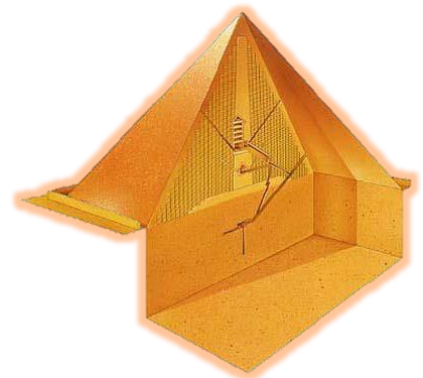
Sovint, al voltant de les grans piràmides en veiem de petites subsidiàries per a les esposes del faraó, membres de la família reial o de la cort.

Barca de Kheops

Alguns erudits teoritzen sobre dificultats arquitectòniques, per l'estabilitat de la piràmide (ja que presenta un pendent massa fort), el seu mètode de construcció (transport de blocs a gran alçada), o per dificultats de subministrament (situació geopolítica), etc.

Un element molt famós trobat en una sala especial dins la piràmide de Kheops és la seva barca funerària construïda en fusta de cedre i de 43 metres d'eslora. Es va trobar desmuntada en 1224 peces i es va tardar deu anys en reconstruir-se i actualment es troba exposada al museu de la barca de Kheops, vora la piràmide.

Secció de la piràmide de Kheops

Alguns aspectes curiosos de les tres piràmides són, entre d'altres:

- Estan considerades una de les set meravelles del món actual i és l'única meravella del món antic que s'ha conservat fins als nostres dies.
- La Gran Piràmide va ser l'edifici més alt del món (138 metres) durant milers d'anys fins a la construcció de la Torre Eiffel al 1889.
- Quan Napoleó va arribar a Egipte va fer càlculs sobre la quantitat de pedres utilitzades per a la construcció de la piràmide de Kheops, i, segons els seus comptes es podria construir un mur al voltant de França.
- Heròdot descriu la construcció de les piràmides amb l'ajuda d'un sistema de grues, politges i contrapesos, però avui en dia continua sent un misteri.
- La piràmide de Kheops estava originalment coronada per una esfera que simbolitzava l'ull d'Horus que tenia un diàmetre de 2,7 metres (numero e).
- La superfície equivalent que ocupa la Gran Piràmide és equivalent a vuit camps de futbol. Per envoltar-la s'ha de recórrer un quilòmetre i la seva altura és similar a la d'un edifici de quaranta pisos.
- Es diu que es va necessitar 100.000 homes (no esclaus) i tant sols 23 anys en construir la Gran Piràmide.
- La piràmide de Kheops esta formada per uns 2.300.000 blocs de pedra i cada un d'ells té un pes aproximat de 2,5 tones. El seu pes aproximat és de 6 milions de tones i serien necessaris 6.000 trens per moure-la.
- La Gran Piràmide amaga al seu interior un complex laberíntic de passadissos i cambres sense sortida i, encara avui en dia, es creu que podrien existir galeries no descobertes. La galeria principal mesura 47m de longitud i 9 d'altura.

Figureta de Kheops

Gran galeria de la piràmide de Kheops

4.10.3 Els Hipogeu

El continu saqueig de les antigues tombes faraòniques i els elevats costos de la seva construcció van ser factors decisius per al triomf de l'hipogeu. Aquest tipus d'edificació consistia en una tomba excavada a la roca, de molts metres de longitud i profunditat. Ja es va utilitzar en l'Imperi Mitjà en la necròpolis de Beni Hasam, però no va ser fins a l'Imperi Nou quan es va dur a terme el soterrament de diverses dinasties de Tebes en el paratge desèrtic que coneixem com la Vall dels Reis i Vall de les Reines.

Tombes de Khety i Barquet a la zona dels hipogeus de Beni Hasam

• Els primers hipogeus eren simples: un passadís i una càmera funerària. Els dels grans faraons i faraones de l'Imperi Nou van ser més complexos i es van decorar luxosament amb pintures i baixos relleus relatius a la vida en el Més Enllà i també posseïen un complex funerari exterior. Gairebé tots aquests hipogeus reals es troben a la Vall dels Reis, a la riba occidental del riu, on, per fer aquests hipogeus, es va perforar gran part de la Serralada de Tebes.

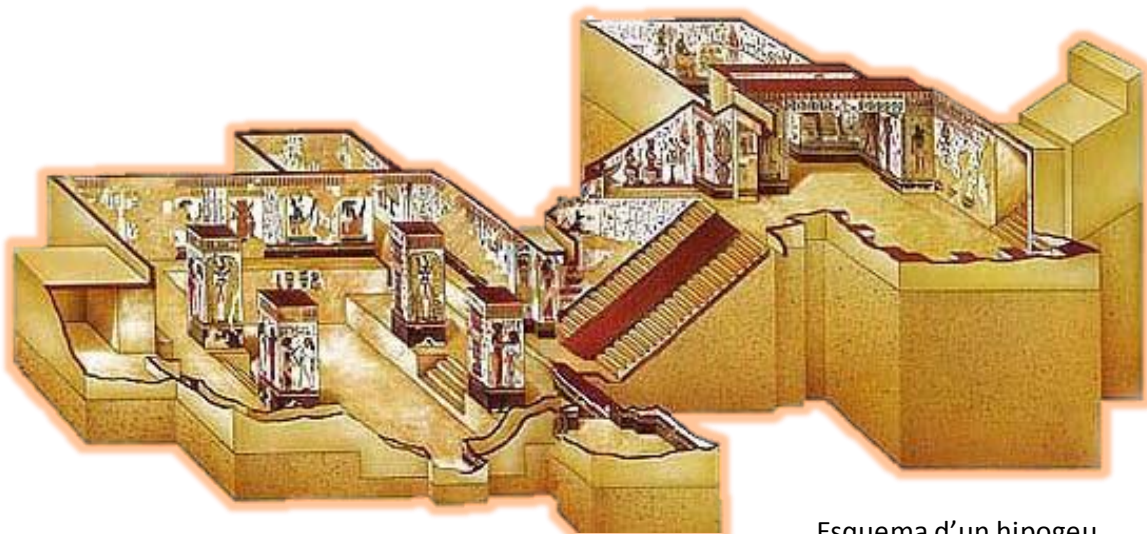
La Vall dels Reis, una necròpolis tebana del Nou Imperi

Hipogeu de Hatshepsut

• Els faraons es van fer construir fastuosos hipogeus, de molts metres de longitud i profunditat. Un exemple d'aquest és l'hipogeu de Hatshepsut, ubicat a Deir-el-Bahari

• El plantejament era bastant similar al de les construccions erigides a l'aire lliure, allotjant també estances curiosament decorades a l'exterior de les tombes importants on no es patia per la intrusió dels lladres ja que estaven constantment vigilades.

Esquema d'un hipogeu

Curiositat: La paraula hipogeu prové de la unió de dues paraules del grec: Hipo <<per sota>> i Geo <<terra>

4.11 Exposició de Girona

• El trenta de juny de 2014 vaig anar a visitar l'exposició de mòmies egípcies al CaixaForum de Girona per a visitar-la i recollir dades interessants per al present treball i entrevistar a un dels seus representants i guia: Nora Sánchez.

• L'exposició acull una mostra sobre els rituals de momificació de l'Antic Egipte, que reuneix més de 180 peces procedents del Rijksmuseum van Oudheden de Leiden, als Països Baixos. S'hi destaca, sobretot, la mòmia del sacerdot de Tebes: Ankhhor, del qual es conserva el cos momificat, i també els tres sarcòfags on ha reposat durant més de 2.000 anys.

• Després de passar per Lleida, Tarragona i Palma, arriba a Girona l'exposició que explica com van evolucionar els rituals per momificar humans i animals.

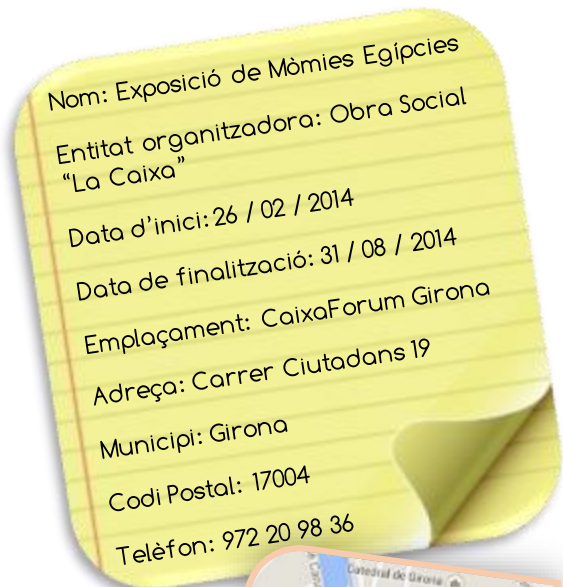

Mòmia d'Ankhhor i el seus taüts, un dels grans reclams de la mostra

• L'exposició, apart de presentar diverses relíquies funeràries exposa també tres mòmies humanes senceres que van arribar a Leiden el 1826, just després que el director del museu prohibís desembolicar més mòmies. Ha estat gràcies a l'estudi dels jeroglífics que es trobaven inscrits als sarcòfags i també a tècniques modernes no invasives com els raigs X o el TAC que s'ha aconseguit informació sobre la seva anatomia, edat o estat de salut.

• Durant l'exposició s'ha estimat la visita de 103.482 visitants comptant les visites d'escoles, agrupacions turistes i interessats. També ha anat acompanyada de guies, d'un gran nombre de panells informatius molt útils alhora de comprendre cada element de l'exposició i de diverses xerrades i seminaris sobre els temes de reflexió més importants dels egipcis de les quals he tingut el plaer d'escoltar-ne les gravacions.

Sala de l'exposició

Es tracta, en definitiva, d'una exposició extraordinària, amb peces de gran valor històric i documental, que s'endinsa i aprofundeix en el món fascinant de l'antic Egipte, en les seves creences, en les seves pors i en les seves esperances. Explica de manera didàctica i atractiva, però alhora rigorosa i científica, els rituals i les creences de l'antic Egipte basant-se tan sols en proves científiques, donant veu als vestigis materials que han arribat als nostres dies.

Una exposició que ajuda l'espectador a entendre com es vivia la mort a l'antic Egipte i què dona vida als morts despertant-los del seu llarg son. Perquè, tal com es pot llegir al sarcòfag d'Ankhhor: pronunciar el nom d'un mort és fer-lo viure.

Jo i Nora Sánchez

4.11.1 Entrevista

Abans de la meua visita vaig poder concretar una cita amb una guia i organitzadora de l'exposició Nora Sánchez, a qui vaig fer-li una entrevista referent a l'exposició en persona el dia de la visita la qual relato a continuació:

Jo

Nora Sánchez

Et pots presentar?

Sí, em dic Nora Sánchez, tinc 28 anys i sóc responsable, coordinadora, educadora i guia de l'exposició del CaixaForum de Girona.

Creus que aquesta exposició ha tingut un bona encaixada entre la gent? Quines previsions teniu?

Moltíssim, ha tingut molta acollida des de tots els sectors sobretot he fet de guia a molts grups escolars i tenim xifres molt altes de visitants cosa que ens confirma que aquest tema de la mort egipci atrau a molta gent tant experta com curiosa. Ha estat l'exposició que ha batut tots els rècords de visitants d'aquest CaixaForum.

En les diverses xerrades que s'han fet, ha vingut molta gent? Quins temes s'hi ha tractat?

Sí, de fet, el primer cop no esperàvem tanta gent i vam haver de fer un canvi de sala per acollir a la gent. Al ser una exposició temàtica totes les xerrades giraven entorn la mort, així en vam tenir que tractaven sobre El Llibre dels Morts, ritus funeraris, el Més Enllà, les tombes, la momificació... totes molt interessants.

Què creus que és el que més interessa a la gent del món i la cultura d'Egipte?

Bàsicament, crec que el que més interessa, a part evidentment de les restes físiques que ens han deixat, és la complexitat i la riquesa de les seves creences que tot i ser un món de creences, fe i màgia creien que ho tenien tot absolutament controlat, és a dir, aquelles creences els feien dur a terme una sèrie de pràctiques i rituals que els garantien que el mort arribarien al Regne d'Osiris i sobretot que les restes que es conserven es troben en un estat pràcticament impecable i que han durat en el temps durant mil·lennis.

Quin creu que era el principi que més s'havia estès per Egipte sobre la mort?

Sobretot la dèria per a conservar el mort, l'accés al Regne d'Osiris i l'obtenció d'una tomba adequada acompanyada del Llibre dels Morts que va ser com un "boom" que es va estendre ràpidament. No vivien en pau fins que no estaven segurs de tenir totes aquestes necessitats cobertes.

Em recomanaries algunes fonts bibliogràfiques d'on treure informació pel meu treball?

Per sort, ara a internet i al *Youtube* hi ha de tot, hi ha concretament uns blogs específics però a la vegada divulgatius de Joan Cervelló que és un "crack" de l'egiptologia i també et recomano buscar les publicacions de Josep Llull, que és una eminència que sempre publica sobre la mitologia que et pot interessar.

Per què creus que tenim tanta informació sobre la mort però tant poca sobre la vida quotidiana?

La vida quotidiana de l'Antic Egipte ens és molt desconeguda perquè com ja deus saber, els egipcis, a la banda dreta del riu és on construïen tots els edificis on vivien, i a l'esquerra era la zona de la mort, on no hi vivia ningú, i els arqueòlegs només poden accedir a la banda de la mort que està pràcticament intacta, mentre que a la banda de la vida no poden perquè actualment s'hi troben les grans ciutats contemporànies. Es creu que tot el que coneixem dels egipcis és un 30% i la gran majoria gira envolt de la mort.

Destacaries alguna anècdota curiosa relacionada amb el culte a la mort?

De fet sí, i es que costa d'entendre que la nostra visió de la mort que és generalment de temor o indiferència mentre que el seu era com una transició pel qual s'havia d'estar ben preparat gràcies al llibre amb les respostes a totes les preguntes que es feien. També és curiós que consideressin que tan el bé com el mal són igual de necessaris i que un era el complement de l'altre.

Com creus que va ser possible que s'arrelés de manera tan profunda aquestes creences en la civilització egípcia?

Doncs des de ben petits ja eren instruïts en aquests coneixements i els seguien cegament, es pot dir, que en certa manera eren imposats però en cap cas es qüestionaven sinó que eren acceptats des de bon començament. De fet, era considerat un gran privilegi participar en els cultes als déus i arribar a ser sacerdot ja es creia una gran proesa. No va ser fins més tard, a l'Antiga Grècia, que es van començar a deixar de banda els déus i el seu escurpulos culte per a centrar-se més en l'ésser humà i les seves facultats.

Per que creus que s'esforçaven tant en deixar escrits i pintures tan detallades a les parets de les tombes, per exemple?

Principalment ho feien per dos motius: d'una banda volien deixar constància de qui era el difunt i les seves accions creences per a que perdurés en el temps, i, d'altra banda creien que podien cobrar vida i protegir o guiar el mort. Tenien un concepte màgic envers les il·lustracions, molt lluny del que ha tingut mai cap altra civilització.

En què penses que es devien inspirar els diversos mites i creences que tenien?

Sobretot es nota que van rebre una gran influència dels elements naturals: El riu Nil, el Sol, els animals, l'aigua, el vent... i els van humanitzar. Els atribueixen caràcter, consciència i comportament humà que sovint comporta una representació zoomorfa. Els fascinava la natura i estudiaven l'ordre de l'univers, tenien uns grans avenços astronòmics i matemàtics amb els quals podien predir amb força exactitud els eclipsis, les crescudes del Nil, els canvis d'estació, el moviments dels astres... Totes les seves deïtats s'originen a partir de la necessitat de trobar una explicació dels fets que observaven, així doncs, el Sol podia ser una bola incandescent que transportava un déu en una barca pel cel durant dotze hores i que després se n'anava dotze hores més en un altre món.

Hi ha algun llibre que em recomanaries per llegir referent al meu treball?

La veritat és que t'ho estava a punt de dir, hi ha un llibre que et pot ser molt útil que és primet i que es llegeix ràpid que es titula *Els déus egipcis explicats als meus fills* de Pascal Vernus que considero que et pot ajudar a entendre la seva cosmogonia.

D'acord, doncs crec que ja ho tinc tot, moltíssimes gràcies!

A tu, sort!

5. Conclusions

- Al cap de llegir els seus mites i tot el que feien mentre eren vius em vaig adonar del gran significat que té l'altra vida per a ells, és la vocació que tenen des de néixer, arribar a ser eterns i viure plenament.
- Que cada família estalviés des de bon principi pel seu enterrament, el seu llibre dels morts i tot el seu procés d'embalsamat tan acurat i mai vist en cap altra civilització denoten la gran rellevància que aportaven a la mort.

• He estat capaç de redactar una llista amb els principals déus relacionats amb el culte funerari i algunes de les seves característiques relacionades amb la mort i m'ha sorprès trobar tantes similituds amb la cultura grega, per exemple al mite de la creació, Ra quan viatja amb la seva barca pel cel portant el sol durant el dia va servir influir als grecs per a que diguessin que era Apol·lo en el seu carro daurat que porta el sol pel cel durant el dia.

El mateix em va passar amb el cristianisme: La santa trinitat: pare-fill-espí sant prové del triangle Horus-Isis-Osiris, i, fins i tot es representa de manera semblant a la verge Maria amb el nen Jesús segut sobre la falda i altres elements més relacionats amb la mort com quan et mors accedeixes a un lloc on ets jutjat pels teus actes purgatori o judici d'Osiris on si ets bo i just accedeixes al regne celestial però, pel contrari, si havies pecat durant la teva vida terrenal, sofries un destí fatal.

Isis i Horus

• També he pogut observar i comprendre la seva dèria per conservar el cos, les desenes d'elements que intervenen no poden ser fruit de l'atzar, sinó que s'ha d'haver arribat a un ritual tant efectiu i elaborat a partir d'anys d'experimentació i d'aplicar diversos tractaments que per la seva complicitat i la seva finalitat haurien de ser considerades com a obres d'art.

• Un cop fet el recull dels diversos llibres i textos funeraris, un cop més s'ha demostrat la preocupació que tenien en cas de no superar la prova que els permetria arribar a la vida eterna. La imaginació que tenien a l'hora de creure en que dels dibuixos del Llibre dels Morts en sortien ens i elements màgics capaços de protegir el difunt de s'havia d'enfrontar a criatures mitològiques demostra el perquè eren de les civilitzacions més avançades del planeta deixant de banda els seus coneixements mèdics, matemàtics, astronòmics, físics...

• Les tombes i tot el que les envolta són també la prova innegable de que tot el seu esforç, poder i ambició el bolcaven en la construcció de la seva pròpia tomba fins a arribar a construir obres megalítiques com les Piràmides de Gizeh. Era evident que el seu propòsit en la vida terrenal era arribar a la vida celestial. Amb tot el que s'enterrava amb ells es mostra el seu convenciment en que serien objectes que necessitarien i que no es podien tocar ni pertorbar.

Atuell grec on Apol·lo porta el Sol en el seu carro daurat pel cel

- Com a religió politeïsta que és, no trobo estrany que el canvi tan sobtat d'Akenaton fos encaixat de mala manera per gran part de la població egípcia, una cultura que durant tants anys s'havia practicat i perfeccionat no podia ser tombada d'un dia per l'altre per una persona que deia estar il·luminat.
- El culte solar va adquirir una gran força i es va exaltar cada vegada més la seva forma: el disc solar Aton. Sembla doncs, que no va ser el capritx d'un sol home, sinó el resultat d'una tendència. El cas és que Amenofis IV va intentar transformar les estructures de la religió egípcia substituint a la multitud de divinitats per un sol déu. El sobirà va creure realment en la seva doctrina monoteïsta i va substituir el seu nom pel de Akhenaton "aquell que agrada a Aton". A més, el faraó va abandonar Tebes per fundar una nova capital en la qual va edificar palaus i temples solars. He après també, que va ser la reina Nefertiti qui va ser realment determinant quan a les idees d'Akenaton. Va ser un rei poeta amb un gran impuls espiritual i apassionat de la mística, sempre a la recerca de l'infinit cap al seu déu Sol. Tot i que no va prosperar, cal destacar el nombre de fidels i canvis que va introduir amb aquesta nova doctrina i amb la voluntat amb la que ho va fer.
- A partir de la mort de Ramsès III, Egipte va començar una lenta decadència. A Síria primer, Grècia després, i, finalment, l'Imperi Persa.
- Encara sé poc d'Egipte, per molt que vagi a museus o exposicions com la de CaixaForum, crec que Egipte i la seva mitologia és un món fascinant del que encara he d'aprendre moltíssim ja que aquest treball només pot portar a més interès pel tema.
- He pogut diferenciar l'Imperi Antic del Nou. En el primer es van definir els trets més importants de la civilització egípcia. La monarquia tenia un rei absolut que s'identificava amb un déu dinàstic, Horus. Entre els déus i els homes només ell podia ser l'intermediari. Així doncs, el paper del faraó consistia a mantenir l'ordre de les forces còsmiques mitjançant el diàleg amb els déus i es creia que les seves ordres eren paraules inspirades pels déus.
- Considero que he assolit tots els objectius que m'he plantejat i que amés, aquest Treball de Recerca m'ha estat profitós ja que he pogut augmentar els meus coneixements sobre aquesta fascinant cultura tant elaborada i plena d'enigmes que fa plantejar-nos el motiu de la nostra existència, que fem aquí i cap a on ens dirigim.

Imatge nocturna de la plana de Gizeh

6. Agraïments

- En primer lloc agraeixo a la meva tutora de recerca el seu esforç per haver corregit el meu treball cada cop que li he presentat al llarg del seu procés d'elaboració i per a guiar-me amb molt bones propostes i útils consells tant per a la redacció com en l'estructura fins a l'últim moment.
- També, en especial, agrair a Rosa Gil Vila, directora del CaixaForum de Girona, la seva participació en el treball, ja que, sense el seu contacte via e-mail no hauria pogut escoltar les gravacions de les diverses xerrades i els seminaris que es van fer i que van aportar-me molts coneixements i opinions que no hagués trobat en llibres o internet.
- De nou, agraeixo a la Nora Sánchez que em concedís l'entrevista per al treball i la seva disposició a brindar-me diversos llibres, vídeos i elements per enriquir els apartats d'aquest treball i per la seva amabilitat a l'hora de concertar una cita.
- I finalment, a la meva mare, que constantment em recordava els dies que quedaven per a l'entrega i em pressionava per a que no m'ho deixés tot per última hora.

7. Bibliografia

El Rastre de la Mòmia – *The trail of the mummy*, 2005

Durada: 8' 5''

Coproducció ZDF/ARTE, RNTV i RMO

© RMO i AVRO

El Libro de los Muertos – *Book of the Dead*, 2008

Durada: 1h 30'' 25'

© Discovery Channel

Dioses del Antiguo Egipto – *Gods of the Ancient Egypt*, 2008

Durada: 47'' 41'

© Discovery Channel

Egipto, los orígenes – The origins of Egypt, 2002

Durada: 50" 30'

© Canal Xplora

Vernus, Pascal: *Los dioses egipcios explicados a mi hijo*, Contextos, 2011, ISBN: 978-84-493-2605-9

Olmos, Cipriano i Benavent, Enric: *Cultures i Religions 1r Curs ESO*, La Galera, 2008, ISBN: 978-84-412-1601-3

Gheerbrant, Alain i Chevalier, Jean: *Diccionario de los símbolos*, Herder, 2000, ISBN: 978-84-254-1514-2

Egipto, [viquipedia]
<<http://es.wikipedia.org/wiki/Egipto>>

Piedra de la Rosetta, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/Piedra_de_Rosetta>

Ernest Wallis Budge, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/Ernest_Wallis_Budge>

Organización social i política de Egipto, [historialuniversal]
<<http://www.historialuniversal.com/2009/08/organizacion-politica-egipto-faraon.html>>

Origen de los egipcios, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/Origen_de_los_egipcios>

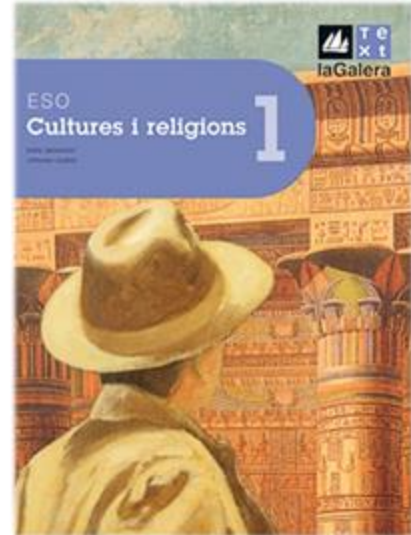
Anj, [viquipedia] < <http://es.wikipedia.org/wiki/Anj>>

El origen de Egipto, [yahoo]
<<https://es.answers.yahoo.com/question/index?qid=20101214113505AAjWQ5O>>

Períodos de la historia egipcia, [icarito]
<<http://www.icarito.cl/enciclopedia/articulo/segundo-ciclo-basico/historia-geografia-y-ciencias-sociales/origenes-del-hombre/2009/12/89-4005-9-periodos-de-egipto.shtml>>

Mito de la creación heliopolitano, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/Mito_de_la_creaci%C3%B3n_egipcio>

Leyendas de Egipto, [profesorenlinea]
<http://www.profesorenlinea.cl/castellano/Mitos_Leyendas_Egipto.html>

El mito egipcio de la creación, [erroreshistoricos]

<<http://www.erroreshistoricos.com/curiosidades-historicas/religion/1357-mitos-de-la-antiguedad-el-mito-egipcio-de-la-creacion.html>>

Creación, [egiptologia] <<http://www.egiptologia.org/mitologia/leyendas/creacion/>>

Panteó egipci, [viupedia] <http://ca.wikipedia.org/wiki/Pante%C3%B3_egipci> (l totes les pàgines web derivades de la taula)

Mitología Egípcia, [viupedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Mitolog%C3%ADa_egipcia>

Vida después de la muerte, [culturaegipcia] <<http://cultura-egipcia2011.blogspot.com.es/2011/05/vida-despues-de-la-muerte.html>>

La muerte egipcia, [tudiscovery]

<http://www.tudiscovery.com/egipto/muerte_egipcia/vida_despues_muerte/index.shtml/>

La vida después de la muerte, [blogdisea] <<http://www.blogdisea.com/la-vida-despues-de-la-muerte-antiguo-egipto.html/>>

Los antiguos egipcios, [elseisdoble]

<http://www.elseisdoble.com/vernoticia/5900/los_antiguos_egipcios_creian_en_la_vida_despues_de_la_muerte/>

Momificació a l'Antic Egipte, [viupedia]

<http://ca.wikipedia.org/wiki/Momificaci%C3%B3_a_l%27Antic_Egipte/>

Ciencia y Rito, [naturalmenteciencias]

<<http://naturalmenteciencias.wordpress.com/2013/03/04/momificacion-en-el-antiguo-egipto-ciencia-y-rito/>>

Ritos de momificación, [xombit] <<http://xombit.com/2013/03/religion-ritos-momificacion-antiguo-egipto/>>

La Momificació, [xtec]

<<http://www.xtec.cat/~msolana/tot/egipte/momificacion.pdf/>>

Momificació, [slideshare]

<<http://es.slideshare.net/carmesoto/la-momificaci/>>

Mito de Osiris, [viupedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Mito_de_Osiris/>

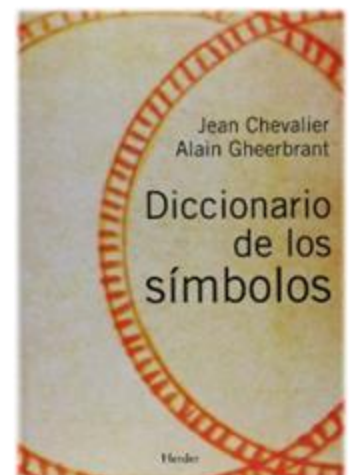
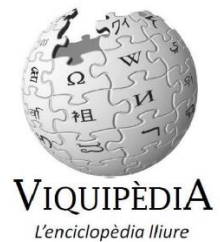
La Historia de Osiris, [egiptologia]

<<http://www.egiptologia.org/mitologia/leyendas/osiris/>>

Mito de Osiris, [bibliotecasvirtuales]

<<http://www.bibliotecasvirtuales.com/biblioteca/LiteraturaAfricana/Osiris.asp/>>

Momias en Egipto, [etecha] <<http://www.estecha.com/momias-piedra-egipto.htm/>>

Como se hacía la momificación en Egipto, [batanga]
<<http://curiosidades.batanga.com/4756/como-se-hacia-la-momificacion-en-el-antiguo-egipto/>>

Tumbas Egipcias, [tanatopedia]
<http://www.tanatopedia.net/index.php/Tumbas_Egipcias/>

La Sepultura Egipcia, [artespain] <<http://www.artespain.com/noticias/mastaba-la-sepultura-egipcia/>>

Textos Sagrados, [ushebtisegipcios]
<<https://sites.google.com/site/ushebtisegipcios/textos-sagrados/>>

Libro Sagrado, [viquipedia] <http://es.wikipedia.org/wiki/Libro_sagrado/> (I totes les webs que se'n deriven referents al llibre dels morts)

Textos Sagrados, [enlabuhardilla]
<<http://www.enlabuhardilla.com/Mitologia/AntiguoEgipto/TextosSagrados.aspx/>>

Amuletos y fórmulas mágicas, [webmitologia]
<<http://www.webmitologia.com/dioses-amuletos-textos-sagrados.html/>>

El judici d'Osiris, [viquipedia]
<http://ca.wikipedia.org/wiki/El_judici_d'Osiris/>

El juicio de Osiris, [oculimundienclase]
<<http://oculimundienclase.blogspot.com.es/2009/12/el-juicio-de-osiris.html/>>

El Libro de los Muertos, [historiarrrc]
<<http://historiarrrc.blogspot.com.es/2013/02/el-libro-de-los-muertos-fragmento.html/>>

La Confesión Negativa, [escuelayosoyaluz]
<<http://escuelayosoyaluz.blogspot.com.es/2011/03/la-confesion-negativa-del-libro-de-los.html/>>

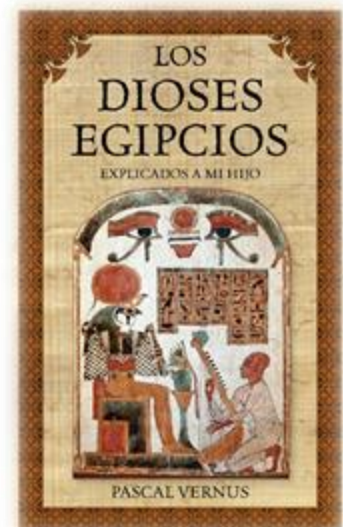
Confesión Negativa, [wanadoo]
<http://perso.wanadoo.es/historiaweb/egipto/juicio/confesion_negativa.htm/>

Libro de Los muertos y sus partes, [vloganavazquez]
<<http://www.bloganavazquez.com/2009/03/18/confesion-negativailibro-de-los-muertos//>>

Textos de las Pirámides, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/Textos_de_las_Pir%C3%A1mides/>

Textos de las Pirámides, [egiptologia]
<<http://www.egiptologia.org/textos/textospiramides//>>

Sarcófago, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Sarc%C3%B3fago/>>

Textos de los Sarcófagos, [viquipedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Textos_de_los_Sarc%C3%B3fagos/>

Libro de Almudat, [viquipedia] <http://es.wikipedia.org/wiki/Libro_del_Amduat/>

Amduat, [egiptologia] <<http://www.egiptologia.org/textos/amduat/12/>>

Hunefer, [viquipedia] <<http://en.wikipedia.org/wiki/Hunefer/>>

Ushebti, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Ushebti/>>

Egipto y su cultura, [ghalrojavivo] <<http://www.ghalrojavivo.com/t3445p75-el-lado-oscuro-de-la-historia/>>

Ammut, [imgarcade] <<http://imgarcade.com/1/devourer-of-souls-egyptian-mythology/>>

Libro de las Cavernas, [viquipedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Libro_de_las_Cavernas/>

El libro de las cavernas, [egiptologia]

<<http://www.egiptologia.org/textos/cavernas/>>

Libro de las Cavernas, [ecured]

<http://www.ecured.cu/index.php/Libro_de_las_Cavernas/>

Libro de las Puertas, [viquipedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Libro_de_las_Puertas/>

Libro de las Puertas, [egiptologia] <<http://www.egiptologia.org/textos/puertas/>>

Akhenaton, [viquipedia] <<http://ca.wikipedia.org/wiki/Akhenaton/>>

Akenatón, [egiptoaldescubierto]

<<http://www.egiptoaldescubierto.com/personajes/akenaton/akenaton.html/>>

Akenatón o Ajenaton, [biografiasyvidas]

<<http://www.biografiasyvidas.com/biografia/a/akenaton.htm/>>

Sacerdoticio del Antiguo Egipto, [viquipedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Sacerdocio_del_Antiguo_Egipto/>

Los sacerdotes del antiguo Egipto, [calderobruja]

<<http://calderobruja.wordpress.com/2007/05/21/los-sacerdotes-en-el-antiguo-egipto-i/>>

Templo Egipcio, [viquipedia] <http://es.wikipedia.org/wiki/Templo_egipcio/>

Los Templos, [egiptologia] <<http://www.egiptologia.org/arte/templos/>>

Tumbas Egipcias, [viquipedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Categor%C3%ADa:Tumbas_egipcias/>

La Tumba Egípcia, [pilarsocorro]

<http://www.pilarsocorro.com/Album%20Ciberguionistas%20index_archivos/cibers ecciones/egipto_archivos/La%20Tumba%20Egipcia.htm/>

Tumbas Egípcies, [tanatopedia]

<http://www.tanatopedia.net/index.php/Tumbas_Egipcias/>

Las Tumbas Egípcies, [investigayaprende]

<<http://investigayaprende.wordpress.com/webquest/1%C2%BA-eso/ciencias-sociales/tumbas-egipcias/>>

Piràmides d'Egipte, [viquipedia]

<http://ca.wikipedia.org/wiki/Pir%C3%A0mides_d'Egipte/>

Curiosidades acerca de las piràmides de Egipto, [listas10]

<<http://www.listas10.com/10-curiosidades-acerca-de-las-piramides-de-egipto/>>

Las Piràmides, [hiru]

<http://www.hiru.com/c/document_library/get_file?uuid=4647a470-452f-492a-83b3-ee2720d8a10d&groupId=10137/>

Mòmies egípcies a Girona, [lacaixa]

<http://obrasocial.lacaixa.es/nuestroscentros/caixaforumtarragona/momiasegipcias_ca.html/>

Tres mòmies egípcies amb el seu difunt descansen al CaixaForum de Girona, [diaridegirona] <<http://www.diaridegirona.cat/cultura/2014/02/26/tres-momies-egipcies-amb-el/658162.html/>>

L'au-delà au temps des pharaons, [artsplastiques] <http://artsplastiques.ac-bordeaux.fr/albums/E_GYPTE/DIEUX/>

Papiro de Ani, [viquipedia] <http://es.wikipedia.org/wiki/Papiro_de_Ani/>

Dinastía V de Egipto, [viquipedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Dinast%C3%ADa_V_de_Egipto/>

Unis, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Unis/>>

Akhenaton, [mcnbiografias] <<http://www.mcnbiografias.com/app-bio/do/show?key=akhenaton/>>

Tutankhamón, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Tutankam%C3%B3n/>>

Maldición del Faraón, [viquipedia]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Maldici%C3%B3n_del_fara%C3%B3n/>

Uraeus, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Uraeus/>>

Ba, [viquipedia] <[http://es.wikipedia.org/wiki/Ba_\(mitolog%C3%ADa\)/](http://es.wikipedia.org/wiki/Ba_(mitolog%C3%ADa))>

Ka, [viquipedia] <[http://es.wikipedia.org/wiki/Ka_\(mitolog%C3%ADa\)/](http://es.wikipedia.org/wiki/Ka_(mitolog%C3%ADa))>

Aj, [viquipedia] <[http://es.wikipedia.org/wiki/Aj_\(mitolog%C3%ADa\)](http://es.wikipedia.org/wiki/Aj_(mitolog%C3%ADa))>

Narmer, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Narmer/>>

Paleta de Narmer, [viquipedia] <http://es.wikipedia.org/wiki/Paleta_de_Narmer/>

Natrón, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Natr%C3%B3n/>>

Barca solar, [viquipedia] <http://es.wikipedia.org/wiki/Barca_solar/>

Barca funeraria de Keops, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/Barca_funeraria_de_Keops/>

Máscara Mortuoria, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1scara_mortuoria/>

Atón, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/At%C3%B3n/>>

Apertura de la boca y los ojos, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/Apertura_de_la_boca_y_los_ojos/>

Escarabajo, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Escarabeo/>>

Escarabajo del corazón, [egiptologia]
<http://www.egiptologia.com.es/ART_escarabajo_corazon.html/>

Vas canopi, [viquipedia] <http://ca.wikipedia.org/wiki/Vas_canopi/>

Nefertari, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Nefertari/>>

Puerta falsa, [viquipedia]
<http://es.wikipedia.org/wiki/Puerta_falsa/>

Heródoto, [viquipedia]
<<http://es.wikipedia.org/wiki/Her%C3%B3doto/>>

Los nueve libros de la historia, [ebookbrasil]
<<http://www.ebooksbrasil.org/eLibris/nuevelibros.html/>>

Vall dels Reis, [viquipedia] <http://ca.wikipedia.org/wiki/Vall_dels_Reis/>

Esfinx, [viquipedia] <<http://ca.wikipedia.org/wiki/Esfinx/>>

Obelisc, [viquipedia] <<http://ca.wikipedia.org/wiki/Obelisc/>>

Duat, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Duat/>>

Aaru, [viquipedia] <<http://es.wikipedia.org/wiki/Aaru/>>

Akenatón, el faraón rebelde, [National Geographic Historia] nº: 67

El viaje al más allá en Egipto, [National Geographic Historia] nº: 68

El Libro de los Muertos, el camino hacia el más allá en Egipto, [National Geographic Historia] nº: 102

Nefertiti, la enigmàtica desaparició de la reina hereje [National Geographic Historia] nº: 83

Orígenes de Egipte, Los primeros faraones del Nilo [National Geographic Historia] nº: 88

Jeroglíficos, las palabras mágicas de Egipto [National Geographic Historia] nº: 119

Viaje al más allá: Anubis, el guardián de las momias [National Geographic Historia] nº: 125

Ramsés, el faraón que se convirtió en dios [National Geographic Historia] nº: 66

AAVV Àudios de les diferents xerrades que han tingut lloc al CaixaForum de Girona al llarg de l'estiu

*Les dates de consulta de les fonts bibliogràfiques s'han comprès entre el 2 d'Agost de 2014 i el 23 d'Octubre de 2014.

Gràcies per la seva atenció

